

DOWN TO earth

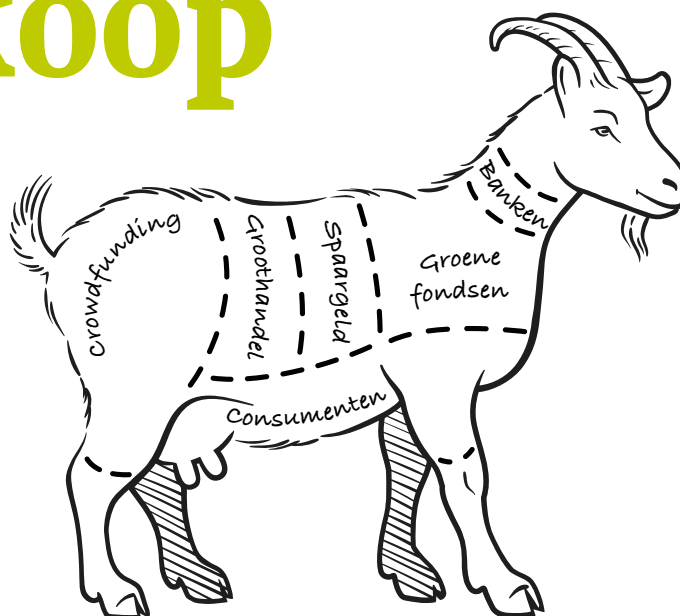
milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 10 | augustus 2019

54

Bioboerderij te koop

Maar wie gaat dat betalen?

CUBA
is duurzaam uit
noodzaak

BRUINKOOL
bedreigt
Duitse dorpen

BOUWEN
aan een brede
milieubeweging

De afbeelding toont een gas-
gestookte staaloven; niet het
specifieke exemplaar waarmee
Dominial gaat uitbreiden.

Inzoomen

Meer

Milieudefensie Schiedam voert actie tegen de uitbreiding van staalharderij Dominial met gasgestookte ovens. Volgens de actievoerders is een elektrisch alternatief voorhanden. Woonwijken moeten ook van het gas af, dus waarom Dominial dan niet?

Beeld Shutterstock

1. Leontien Aarnoudse, *Consument*. 2. Ronella Bleijenburg, *freelancer*. 3. Rinske Bijl, *redacteur*. 4. Vincent Bijlo, *column*. 5. Michiel Bussink, *column Recept*. 6. Carolien Ceton, *plv hoofdredacteur*. 7. Kris de Decker, *column Lowtech*. 8. Sanne Derks, *fotograaf*. 9. Robert Elsing, *fotograaf*. 10. Sarah Haaij, *freelancer*. 11. Katja Keuchenius, *freelancer*. 12. Wendy Koops, *Media*. 13. Martijn Meijer, *freelancer*. 14. Harry Perrée, *freelancer*. 15. Hubert Perschke, *fotograaf*. 16. Marjan Peters, *art-direction en vormgeving*. 17. Michael Rhebergen, *fotograaf*. 18. Maarten van der Schaaf, *freelancer*. 19. Bas van der Schot, *cartoon*. 20. Thomas van Slobbe, *column*. 21. Pépé Smit, *illustratie*. 22. Myrthe Verweij, *Kort*. 23. Lysanne Zalm, *webredactie*. 24. Negin Zendegani, *fotograaf*.

Wat wij kunnen leren van planten 8

Planten laten ons zien hoe we moeten samenleven, zegt Arjen Mulder. En ze helpen als de klimaatpaniek toeslaat. “Planten kunnen een totaal ontwricht ecosysteem weer opknappen; dat hebben ze namelijk al eerder gedaan.”

20 stank op het platteland

Veehouders houden zich aan de wettelijke norm, toch klagen omwonenden over de stank. Waarom komen er geen strengere regels? Dat blijkt zo simpel nog niet.

30 Dorpen slopen

De Duitse regering wil haar bruinkoolindustrie – de meest vervuilende fossiele brandstof – gefaseerd afbouwen. Ondertussen worden voor de uitbreiding van de Garzweilermijn hele dorpen weggevaagd. Het protest is massaal.

14 Kleurrijk groen

De milieubeweging verbreden is goed voor meer dan alleen het milieu. Te veel mensen die wel graag meedoen, worden nu niet bereikt. In Nijmegen wordt daarom hard gewerkt aan het mobiliseren van nieuwe groepen.

of het nu tijdens de kerkdienst is of daarbuiten. Kies je voor koosjer of biologisch vlees, met wie deel je de maaltijd en kan het ook met minder plastic?

Tekst Rinske Bijl
Beeld Robert Elsing

19 De Activist

Groene gelovigen

Duurzaamheid is onlosmakelijk verbonden met het geloof, vinden rabbijn Clary Rooda en predikanten Moses Alagbe en Erica Meijers. Ze gaan erover in gesprek met hun achterban,

24 Hansketien blijft biologisch

De generatie boeren die met biologische en biodynamische landbouw begon, gaat de komende jaren met pensioen. Geïnteresseerden die hun boerderijen over willen nemen zijn er genoeg, maar hoe krijgen zij de peperdure grond gefinancierd?

34 Duurzaam Cuba

Geboren uit noodzaak en niet uit overtuiging, maar toch: de tabaksteelt op Cuba is vrij van pesticiden en kunstmest.

en verder

- 02 Inzoomen: Meer
- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Commentaar: Samen
- 10 Kort
- 12 Van het web: Liefde voor bomen
- 13 Onder Vuur: *De Volkskrant* vs. Staatsbosbeheer
- 29 Recept: Andijviesalade
- 38 Lowtech: Wat is lowtech?
- 40 Recensie: *Sporen zoeken in de modder*
- 41 Media: De laatste witte neushoorn
- 42 Consument: 5x ongesteld zijn
- 44 Oproepen en agenda
- 45 Vincent Bijlo: Unilever
- 46 Uitzoomen: Minder

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Weinig landbouwgrond 1

In het interview met Maurits Groen beweert hij: “... als we allemaal vegetariër of veganist zouden worden dan hebben we te weinig landbouwgrond om iedereen te voeden”. Dit lijkt tegenstrijdig met wat vaak gezegd wordt dat het verbouwen van veevoer juist onevenredig veel landbouwgrond in beslag neemt. Hoe zit dit?

Pim en Susanne van Santen-Quartel

Weinig landbouwgrond 2

Als vegetariër – die overigens wel vis eet – moet ik mij regelmatig verdedigen/verantwoorden. Dit vind ik op zich niet erg, ik doe het graag. Laatst hoorde ik dat vegetariërs onverantwoord veel landbouwgrond gebruiken, wat ik bestreed omdat ik meen dat voor 1 kilogram vlees vele kilo’s planten – lees landbouwgrond nodig is. Nu las ik echter in het artikel ‘Het ei van Maurits’ (juni 2019): “Sterker nog, als we allemaal vegetariër of veganist zouden worden dan hebben we te weinig landbouwgrond om iedereen te voeden”. De argumenten die Maurits Groen aandroeg, lijken

mij niet geheel steekhoudend. Als ergens planten voor vee kunnen groeien dan kan je daar toch ook planten voor mensen telen? Klopt Maurits’ bewering en zo ja, wat is dan de ideale ratio planten voor mensen/planten voor dieren (voor mensen) voor landbouwgrondgebruik? En hoeveel mensen zouden we daarmee op aarde kunnen voeden? Ik hoop met deze info de discussie met vleeseters beter te kunnen voeren.

Ben Bes

Meer gelijk dan ze zelf denken

De Reclame Code Commissie (RCC) oordeelt de formuleringen ‘Op weg naar 100% duurzaamheid’ en ‘waar mogelijk’ van cafetariabedrijf Kwalitaria als misleidend (DtE 53). De RCC zit er schandelijk naast. Het probleem zit in de term en het begrip ‘duurzaamheid’. De RCC lijkt dit te zien als een vaststaande, statische en te bereiken eindsituatie. Dit wordt veroorzaakt door de matige vertaling van het oorspronkelijke begrip ‘sustainable development’. Dit begrip is geïntroduceerd en gedefinieerd door de VN-commissie Brundtland in het rapport *Our common future* in 1987, het basisdocument voor de Rio-conferentie van 1992. In diverse ministeriële publicaties maakte men later gebruik van de werkdefinitie: ‘duurzaamheid’ heette toen al een toestand te zijn waarin de behoeften van de huidige generatie die van de toekomstige niet in de weg zouden staan. Daarmee werd het essentiële dynamische overboord gekieperd. In de echte definitie staat iets anders: (mijn vertaling) “In essentie, sustainable development is een proces van verandering waarin de exploitatie van bronnen, de richting van investeringen, de oriëntatie van technologische ontwikkeling en institutionele verandering, alle harmonisch samengaan en ze de huidige als toekomstige potentie bevorderen om menselijke behoeften en wensen te bevredigen”. Er wordt een eindeloos dynamisch proces van verandering beschreven dat moet leiden tot een ‘houdbare’ (= letterlijke vertaling van sustainable) planeet. En dat is wat de slogans van Kwalitaria precies proberen te doen. En de RCC? Die vertoont een schromelijk gebrek aan kennis en als ze die wel hebben, hebben ze er geen kloot van begrepen.

Jef Stassen

Houten windmolens

In magazine nr. 53 las ik een artikel over houten windmolens, waarin onder andere staat vermeld dat de bladen van moderne molens onmogelijk te recyclen zijn. Gelukkig is dat een misvatting van de schrijver, want Extreme Eco Solutions (EES) heeft een methode ontwikkeld waarin bladen kunnen worden omgezet in onder andere (sier)bestrating en diverse andere producten. En

niet alleen bladen, maar alle producten van met glasvezel versterkt polyester komen hiervoor in aanmerking. En dat is veel. Denk alleen al aan kilometers pijpleiding en tienduizenden voedersilo’s in Nederland. De Provincie Flevoland heeft te maken met een verouderd molenaanbod, waardoor er binnen nu en 8 jaar rond de 400 molens moeten verdwijnen. Ons concept biedt een uitweg voor deze 1200 bladen, waarbij de materialen van de molen voor de volle 100 procent kunnen worden hergebruikt. Zo zal EES / Suez bestrating leveren aan de provincie, bestemd voor het dakterrass van het nieuw te bouwen paviljoen op de Floriade van 2022.

De tegels zijn op hun beurt ook weer volledig recyclebaar.

Sebastiaan Verheijen

Reactie auteur Lowtech: Wat Extreme Eco Solutions doet is geen recycling maar ‘downcycling’. Het materiaal kan immers niet als grondstof dienen voor nieuwe wiken.

Sustainer Homes 1

Wat jammer dat dit artikel maar één kant van het verhaal laat zien. Ik snap niet zo goed waarom er geen mensen zijn geïnterviewd die wel blij zijn met hun huis en waarom er geen vergelijking is gemaakt met andere problematische gevallen van aannemers.

Wel vind ik het goed dat ook de negatieve kant belicht wordt. Ons heeft het avontuur met Sustainer Homes veel geld (voor ons dan, klein budget) gekost. We hebben (te) veel geduld gehad met het bedrijf maar moesten helaas uit elkaar. Daarvan zitten we nog steeds op de blaren. Het is goed dat dit naast alle superpositieve reclame die Sustainer Homes maakt, wel ergens genoemd wordt. Maar ik had dit het liefst in een artikel gelezen waar alle kanten van het verhaal belicht worden.

Manja

Sustainer Homes 2

Wij wonen nu een jaar in onze duurzame Sustainer Home. Dit tot volle tevredenheid. De aanloop naar het uiteindelijke resultaat, onze woning, heeft flinke ‘hobbels’ gekend. Dit zullen we ook niet ontkennen. Goed om in het kader van dit artikel te benoemen is dat we ervaren hebben dat het team van Sustainer Homes er alles aan heeft gedaan om uiteindelijk de ‘hobbels’ naar tevredenheid weg te nemen. We wonen nu in een heerlijk huis en willen een ieder graag onze ervaringen vertellen!

Marianne Moolenaar

Samen

Rosa was er altijd. Je kon op haar rekenen, dag en nacht. Jarenlang zwaaiden we naar Rosa als we haar tegenkwamen, fietsend op weg naar werk en school. Of gewoon vanuit de tuin, op onze rug liggend in het gras. En Rosa zwaaide altijd terug, vooral als er een beetje wind stond. Met wel honderdduizend groene handjes. Alles wat er nu nog van Rosa rest, is een groot gat in de lucht en een stronkje in de grond.

Rosa is niet de enige die het veld moet ruimen. Overal in Nederland worden bomen gekapt, en wordt daartegen geïnterced. Soms pas achteraf, dan wordt de afgezaagde stronk een monumentje voor de gevelde boom (p. 12). Maar soms ook met succes! Natuurmonumenten heeft beloofd, na protest vanuit de achterban, minder snel de hakbijl ter hand te zullen nemen.

Wat ook met vereende krachten behouden is gebleven: biologische boerderij Hansketien (p. 24). De eigenaar ging met pensioen, er waren genoeg gegadigden die de boerderij over wilden nemen. Maar niemand die de exorbitant hoge grondprijzen van Nederland kon betalen. Inmiddels zijn de nieuwe boeren – geholpen door groothandel, crowdfunding, groene fondsen – er alweer een tijdje aan de slag. En kan iedereen, klanten of gewoon geïnteresseerden, een vierkante meter Hansketien kopen.

Iedereen? Waarom lijken bij groene initiatieven dan zo vaak veel mensen er juist niet te zijn? De milieubeweging lijdt aan een weerbarstige vorm van Hollandsche monocultuur; mensen met een migratie-achtergrond blijven gemakkelijk onzichtbaar. Dat komt ook omdat we elkaar niet goed weten te vinden, zegt Qader Shafiq (p. 14). Een beetje meer samenwerking zou welkom zijn, en Nijmegen laat alvast zien hoe het anders kan. Want een beetje samenwerken, is dat nou echt zo moeilijk? Blijkbaar toch wel. Planten doen het in ieder geval een stuk beter, betoogt Arjen Mulder (p. 8).

De stronk die ooit Rosa was, verandert iedere dag van aanzicht. Kinderen uit de buurt, van dezelfde leeftijd als de mijne toen we ‘onze’ boom Rosa doopten, komen haar versieren. Ze tekenen hartjes, laten lampionnen achter.

Rosa was een Canadese populier, weet ik nu. En die populieren laten soms zomaar takken vallen, ook hele dikke (die boom was enorm!). Takken die dan zomaar op een van die kinderen hadden kunnen vallen, of bij mij in de tuin. Misschien toch niet zo’n slecht idee om haar te kappen denk ik dan, ik word niet per se blij van een stuk boom op mijn hoofd. Waar ik wel blij van word: dat wij niet de enigen zijn die haar missen. Dag Rosa.

Carolien Ceton, plaatsvervangend hoofdredacteur

“Planten zijn de meerderen van de mens”

Planten kunnen ons leren hoe we moeten samenleven, zegt Arjen Mulder. En ze helpen ons ook nog eens als de klimaatpaniek toeslaat. “Planten geven namelijk nooit op. Steeds weer vinden ze nieuwe oplossingen voor de problemen waarvoor ze zich gesteld zien.” Tekst **Martijn Meijer** Beeld **Pépé Smit**

Biologen zouden niet als mens moeten denken, maar als plant, vindt schrijver Arjen Mulder (1955). Hij studeerde eind jaren zeventig Biologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam, maar raakte teleurgesteld in de wetenschap. Die bekijkt alles met een veel te menselijke blik en ziet de natuur daarom niet zoals ze echt is. Mulder werd filmrecensent, schreef over kunst en mediatheorie en publiceerde een aantal essaybundels. Een aantal jaren geleden, verontrust door de klimaat- en milieuproblematiek, verdiepte hij zich weer in de biologie. Hij besloot een boek over planten te schrijven, maar dan vanuit een radicaal ander perspectief: *Vanuit de plant. Pleidooi voor een plantaardige planeet*. “Toen ik vanuit de plant ging kijken”, zegt hij, “zag ik pas goed wat er mis is met de menselijke beschaving. Planten zijn altijd bezig om ruimte te maken voor zichzelf én anderen.”

Is dit echt voor het eerst dat een bioloog zich verplaatst in de plant?
“Ook na lang zoeken heb ik niemand anders kunnen vinden die dat heeft gedaan. Men-

sen hebben sowieso een blinde vlek voor het plantenrijk. Ze kunnen jarenlang samenleven met een kamerplant, maar nauwelijks weten hoe die eruitziet. Bijna alle natuurboeken en natuurfilms gaan over dieren, er is een politieke partij voor de dieren. Maar planten staan altijd op de achtergrond, daar hoef je niet naar om te kijken, denkt men: planten doen toch wel wat ze moeten doen. Het is een opvatting die heel sterk leeft, hoewel de klimaatverandering daar misschien een beetje verandering in begint te brengen. Het besef van de fundamentele rol die planten spelen, dringt langzaam door. Nu blijkt de natuur niet zo gehoorzaam te zijn als we altijd dachten.”

Hebben planten een eigen wil en bewustzijn?
“Ik geloof van wel. Het ligt aan het perspectief van waaruit je kijkt. Je kunt mensen op chemisch niveau ook zo beschrijven dat ze geen wil en geen intelligentie hebben. Ik denk over planten na op een andere manier: ik vraag me af hoe ze zich handhaven in de wereld, wat hun plannen zijn. Ik beschouw ze als de meerderen van de mens. Zij hebben zo’n 500 miljoen jaar lang een prachtige

natuur op de continenten kunnen handhaven, terwijl de mens niet beter kan dan die in hoog tempo verwoesten. Blijkbaar houden de planten rekening met zaken die wij over het hoofd zien. Voor mijn boek heb ik veel wetenschappelijke literatuur over planten gelezen. De feiten die biologen ontdekken zijn wel interessant, maar de interpretatie, daar had ik niks aan. Er wordt altijd een verklaring gezocht vanuit de chemische processen die aan het leven ten grondslag liggen. De biologie die zich zo sterk op de chemie richt, wil weten hoe we de natuur kunnen veranderen zodat ze ons beter van dienst kan zijn. Het gaat nooit om de vraag: hoe kunnen we de natuur op de meest optimale wijze haar gang laten gaan? In die zin is de wetenschap evenzeer onderdeel van het probleem als het bedrijfsleven.”

Begint dat probleem bij de manier waarop we naar de natuur kijken?
“Ik hoorde laatst iemand zeggen: ‘Maar de natuur is er toch voor ons mensen?’ Dat is een ernstige denkfout die helaas door veel mensen wordt gemaakt. Als je meent dat de natuur er voor jou is, dan kun je onbekommerd bomen kappen, insecticide spuiten en kolen verstoken. Natuurvolkeren kenden vroeger ook al steenkolen, maar ze verstookten ze niet. Ze wisten wel dat het kon, maar je deed het niet: aarde verbranden. Blijkbaar waren ze net iets slimmer dan wij. Wij zijn zo vervreemd geraakt van de natuur dat we

haar voornamelijk nog in economische termen kunnen begrijpen: wat levert het ons op? We moeten beseffen dat we bij alles wat we doen afhankelijk zijn van planten. De lucht die we ademen danken we aan planten, alles wat we eten danken we aan planten. En uiteindelijk zullen planten ook de wereld moeten redden. De bossen zullen CO₂ weer uit de lucht moeten halen. Bomen kunnen het klimaat weer dempen en de aarde vasthouden zodat die niet wegspoelt of wegwaait. Planten zijn in staat een totaal ontwricht ecosysteem weer op te knappen. Dat hebben ze namelijk al eerder gedaan, na de vorige vijf massa-extincties.”

Wat is de belangrijkste les die de plant ons kan leren?
“Hoe we met elkaar kunnen leven. Geef elkaar de ruimte, werk met elkaar samen:

dat is wat de plant ons leert. En maak de wereld zo gevarieerd mogelijk, geef ruimte aan zo veel mogelijk soorten. Die rijkdom aan soorten kan alleen ontstaan als afzonderlijke soorten zich inpassen in de bestaande gemeenschap, en dat is precies wat planten doen. Een van mijn grote ontdekkingen is geweest dat planten altijd bezig zijn om ruimte te maken voor zichzelf én anderen. Ze richten de ruimte zo in dat je er met zijn allen kunt leven, ze werken samen en ze overleggen. Het principe van *the survival of the fittest*, dat volgens biologen het leven in ecosystemen bepaalt, geldt eigenlijk niet in de plantenwereld. Het lijkt soms of planten elkaar steeds in de weg zitten, maar als je verder kijkt zie je dat de plantenwereld er helemaal op gericht is om conflict en strijd te vermijden. Kijk maar naar bomen in een bos, die zitten elkaar nooit met hun takken in de weg. Ze gunnen elkaar voldoende

ruimte om zo veel mogelijk bladoppervlak naar het zonlicht te wenden. Dat is de intelligentie van bomen, dat ze zo keurig afstand houden.

Wij zouden ons dus meer als planten moeten gedragen?
“Zoals ik aan het einde van het boek zeg: denk na met de nuchterheid van de plant en hanteer de logica van de plant. Dat helpt ook als de klimaatpaniek toeslaat. Planten geven namelijk nooit op. Wat er ook gebeurt, ze gaan gewoon door. Steeds weer vinden ze nieuwe oplossingen voor de problemen waarvoor ze zich gesteld zien. Goed, het landschap is totaal kaalgeslagen en de grond is vergiftigd. Maar als de mens de boel met rust laat, zie je toch weer nieuwe plantjes opschieten. Het leven weet van geen ophouden.” □

De wetenschap is evenzeer onderdeel van het probleem als het bedrijfsleven

NEDERLAND

Klimaatakkoord: doorbraak nodig

Het klimaatakkoord dat het kabinet eind juni presenteerde is niet voldoende voor een eerlijk en effectief klimaatbeleid. Dat vinden Milieudefensie, Greenpeace, Natuur & Milieu, de Natuur- en Milieufederaties, de Jonge Klimaatbeweging en MVO Nederland. Over een aantal zaken zijn de ngo’s positief. Zo komt er een belasting op CO₂-uitstoot, worden anderhalf miljoen huizen verduurzaamd zonder dat de woonlasten omhoog gaan, en wordt in 2030 driekwart van de elektriciteit duurzaam opgewekt, vaak in lokaal eigendom of beheer. Ook komt er een Kolenfonds voor mensen die hun werk in de fossiele sector verliezen. Maar de organisaties signaleren ook dat in

het klimaatakkoord lapmiddelen en afzwakkingen staan, die de hoognodige energietransitie juist in de weg staan. De omslag naar elektrisch rijden wordt gefrustreerd, er wordt te weinig in het openbaar vervoer en fietsen geïnvesteerd, de veestapel krimpt veel te weinig, en de opslag van uitgestoten CO₂ onder de zeebodem is een kostbare schijnoplossing. Er wordt veel te veel op biomassa ingezet en de industrie betaalt te weinig mee. Als er op deze punten verbetering komt, kan het akkoord alsnog de basis vormen voor een doorbraak in het Nederlandse klimaatbeleid, stellen de organisaties in een gezamenlijke verklaring.

AUSTRALIË

Rechter: steenkoolmijn mag niet vanwege klimaat

Bewoners van het Australische Gloucester vochten met succes tegen plannen voor een kolenmijn bij hun dorp. De rechter verbood de mijn omdat deze een te negatief effect zou hebben op het wereldwijde klimaat, en dat is een wereldprimeur. Het vaak gebruikte argument dat steenkool die op andere plekken in de wereld gedolven wordt veel vervuilender is, werd door de rechter van tafel geveegd. Dat schrijft het *Financieele Dagblad*. De mijn zou jaarlijks twee miljoen ton steenkolen moeten delven. ‘De uitspraak zal invloedrijk zijn. Klimaatwetgeving is een relatief nieuw rechtsgebied en dit is het grondigste vonnis tot nu toe. Rechtbanken zullen deze redenering volgen in andere zaken’, zegt een advocaat van Baker & McKenzie in Sydney tegen het FD. De twee vrouwen die de rechtszaak tegen de mijn begonnen en wonnen, worden nu regelmatig gebeld door andere actiegroepen die willen weten hoe ze dat voor elkaar kregen.

Wereld: Eind september wereldwijd, ook in Nederland, klimaatmarsen aangekondigd rond klimaatop in New York **+++ Europa:** Vrijhandelsakkoord met Mercosur-landen Brazilië, Argentinië, Uruguay en Paraguay dreigt voor massale dumping van plofkippenvlees, fout rundvlees en zwaar bespoten suiker in Europa te zorgen, stelt de Partij voor de Dieren **+++ Nederland:** Milieuclubs maken zich grote zorgen over werving van politie-informanten in de klimaatbeweging **+++ Noordzee:** Beschermingsplan Doggersbank schiet ernstig tekort volgens WWF en de Vogelbescherming **+++ Schotland:** Greenpeace houdt olieplatform BP op weg naar boorlocatie twaalf dagen tegen **+++ Frankrijk:** Geweldloze

KENIA

Rechter trekt vergunning kolencentrale in

Het Keniaanse milieutribunaal heeft de vergunning van een geplande kolencentrale ongeldig verklaard. Er is geen goede milieu-effectenstudie gedaan naar de kolencentrale, die in de Lamu archipel aan de Keniaanse kust gebouwd zou worden. De Keniaanse klimaatwetgeving zou onvoldoende in acht zijn genomen en het publiek is er te weinig bij betrokken. ‘We zijn blij dat het tribunaal de noodkreet van onschuldige burgers in Lamu heeft gehoord’, zegt Ahmed Walid van milieuorganisatie Save Lamu tegen de *Daily Nation*. ‘Er breekt een nieuw tijdperk aan. We hebben gevochten om dit project tegen te houden, en dit besluit bevestigt dat we de goede kant op gaan. Een kolencentrale is slecht voor het milieu en de gezondheid. We zullen de bouw ervan in Lamu niet accepteren.’

DUITSLAND

Klimaatactivisten blokkeren Nederlands cruiseschip

In Kiel werd cruiseschip Zuiderdam belet om uit te varen. Actiegroep Smash Cruiseshit pleit voor vakanties zonder uitbuiting en milieuvervuiling, en cruisevaarten horen daar niet bij. Cruiseschepen stoten veel CO₂ uit, zorgen voor luchtvervuiling in de havensteden die ze aandoen, verstoren koraalriffen en laten roetdeeltjes achter op het poolijs, dat daardoor nog sneller smelt, stellen de activisten. Cruiseschepen op Liquefied Natural Gas laten varen, zoals sommige rederijen van plan zijn, vinden ze geen oplossing. ‘De gaswinning en het transport van LNG hebben onacceptabele gevolgen voor het klimaat en milieu’, schrijft Smash Cruiseshit in een persbericht. ‘Als we de opwarming van de aarde tot 1,5 graad willen beperken, is de komende jaren een drastische beperking van de cruisevaart nodig. Inclusief een bouwstop van de nieuwe cruiseterminal in Kiel.’

Beeld: Egbert Born

BRAZILIË

Ontbossing Amazone gaat harder dan ooit

Sinds het aantreden van de extreemrechtse president Bolsonaro in Brazilië, heeft het Ministerie van Milieu aanzienlijk minder invloed. Beperkingen op economische exploitatie in het Amazonegebied zijn opgeheven en de bescherming van inheemse groepen staat zwaar onder druk, terwijl mijn- en landbouwactiviteiten vrij baan krijgen. Uit satellietbeelden blijkt de ontbossing er harder te gaan dan ooit tevoren, tot wel twee voetbalvelden per minuut. ‘De piek in de boskap is deprimerend, maar niet verrassend’, constateert Carlos Rittl van milieuorganisatie Climate Observatory in *The Guardian*. ‘De huidige regering ontmantelt bijna alle milieuwetgeving, valt inspecteurs lastig en geeft milieucriminelen meer macht.’ Bolsonaro's zoon Flávio heeft als senator een wetswijziging voorgesteld die een gebied zo groot als Iran zou openstellen voor de grondstoffenindustrie. Nu moeten grondbezitters nog 50 tot 80 procent van hun land met bos bedekt laten, maar die verplichting verdwijnt als het aan Flávio Bolsonaro ligt.

klimaatactivisten door ME met traangas van Parijse brug verjaagd **+++ Zuid-Afrika:** Bij Kaapstad gevangen vis besmet met antibiotica, pijnstillers, desinfecterende middelen en industriële chemicaliën **+++ Namibië:** Hoofdstad Windhoek door watercrisis mogelijk binnen twee jaar helemaal droog **+++ Zambia:** Plannen voor enorme waterkrachtdam in Luangwarivier stopgezet **+++ Verenigde Staten:** Atlanta bestrijdt ‘voedselwoestijn’ met voedselbos voor de gemeenschap **+++**

CANADA

Walvissensterfte door menselijke activiteit

Binnen enkele weken zijn vier Noordkaper walvissen dood gevonden in de Canadese Golf van Sint-Laurens: bijna één procent van de bedreigde soort. Vooral de dood van twee vrouwtjes heeft ernstige gevolgen voor de Noordkaperpopulatie, waarschuwt het New England Aquarium dat de walvissen nauwgezet volgt. Noordkapers kunnen zeventig jaar oud en achttien meter lang worden. Uit een recente studie blijkt dat van de tussen 2003 en 2018 dood gevonden Noordkapers waarvan een doodsoorzaak kon worden vastgesteld, 90 procent verstrikt raakte in vistuig of botste met scheepvaart. De wetenschappers raden aan om meer snelheidsbeperkingen voor de scheepvaart in te stellen, ander vistuig te gebruiken en gebieden voor de visserij te sluiten. Onderzoek suggereert dat de Noordkapers hun voedsel volgen naar nieuwe gebieden vanwege klimaatopwarming. In die nieuwe gebieden zijn dan nog geen regels van kracht om de walvissen te beschermen, omdat ze er eerder niet voorkwamen.

MIDDELLANDSE ZEE

33.800 plastic flessen per minuut

Zoveel plastic belandt er in de Middellandse Zee. Dat blijkt uit onderzoek van het Wereld Natuur Fonds (WWF). In de zomermaanden, als circa 200 miljoen toeristen de regio bezoeken, neemt de vervuiling in zee met 40 procent toe. Dat komt vooral door beperkte en slecht functionerende afvalverwerking, stelt het WWF. De natuurorganisatie roept toeristen op om (ook) op vakantie minder wegwerpplastic te gebruiken, zoals rietjes, plastic zakjes, ballonnen en wegwerpbekers.

In Sicilië spoelde onlangs nog een jonge potvis aan met meerdere kilo’s plastic in haar maag, wat waarschijnlijk de doodsoorzaak was. ‘Verandering is hard nodig, want er belandt enorm veel plastic in de natuur, dus ook in zee’, aldus oceaaneexpert Vincent Kneefel op de WWF site. ‘Met alle schadelijke gevolgen van dien. Wegwerpplastic, de naam zegt het al, kan echt niet meer. We moeten naar een ander en circulair systeem waarin er geen plastic meer in de natuur komt.’

Een ode aan de boom

Het lijkt wel of er in Nederland steeds meer bomen worden gekapt. Boze buurtbewoners laten het er niet bij zitten. Her en der verrijzen spontane monumentjes als eerbetoon aan de verdwenen bomen. Tekst **Ronella Bleijenburg**

De boom heeft het zwaar te verduren. Een beetje storm en ze knakken als luciferhoutjes. Zorgelijk, want heftige stormen komen dankzij klimaatverandering steeds vaker voor. Maar ook tijdens windstille dagen zijn er bomen die spontaan hun takken verliezen, sommige zo dik als een been. Vooral Canadese populieren vormen een veiligheidsrisico. De gemeente Den Haag gaat er daarom 2.200 vervangen, Amsterdam 936.

Het probleem speelt in meer gemeenten. En het zijn niet alleen de populieren, die eraan moeten geloven.

Veiliger?

Langs de provinciale weg tussen Ruurlo en Groenlo moeten 343 eiken verdwijnen. Tenminste, als het aan de provincie Gelderland ligt. Zij wil de bomen kappen vanwege de verkeersveiligheid. Bijna 1800 Achterhoekers tekenden een petitie tegen de bomenkap. “Geen enkel onderzoek toont aan dat

een weg veiliger is geworden na het kappen van bomen”, aldus de initiatiefnemers. Ook in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Natuurmonumenten worden bomen gekapt. Om landschappen open te houden en hagen en lanen in stand te houden. En, wederom: vanwege de veiligheid. Natuurmonumenten ging na protest van haar eigen achterban overstag en besloot minder snel te kappen.

Protest

In Groningen stelde de Partij voor de Dieren een provinciaal meldpunt in, waar burgers onnodige bomenkap kunnen melden. En in Amsterdam schakelde de Vereniging Vrienden van het Vondelpark een boom-expert in voor een second opinion, nadat de gemeente aankondigde 71 bomen in het Vondelpark te willen kappen. □

Ook in jouw buurt?

De liefde voor bomen kan diep gaan. In de straten van Amsterdam worden boomrestanten omgetoverd tot gedenkteken, een ode aan de te vroeg gevelde boom. Kom jij ze ook tegen, die versierde boomstronken? Of heb je er wellicht zelf een gemaakt? Maak een foto en mail ons! We zijn benieuwd hoe wijdverspreid dit kleurrijke initiatief is. Stuur je foto naar: redactie@downtoearthmagazine.nl

Onder Vuur

Elk nummer spreken wij een organisatie die bekritiseerd is op haar groene gehalte. Wat is de andere kant van het verhaal?

De Volkskrant vs. Staatsbosbeheer

Op 15 mei 2019 publiceerde *De Volkskrant* een artikel over het gebruik van het omstreden middel RoundUp – oftewel glyfosaat – door Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. Door de commotie die hierover ontstond, besloot Natuurmonumenten er per direct mee te stoppen. Staatsbosbeheer niet; woordvoerder Imke Boerma vertelt waarom.

Schokkend nieuws, dat natuurbeschermingsorganisaties glyfosaat gebruiken. Of niet? “Nee hoor, we zijn altijd transparant geweest over het gebruik ervan. Dus in die zin was het geen nieuws. Maar bestrijdingsmiddelen zijn natuurlijk wel een heel belangrijk onderwerp, ook voor ons. Wij vinden dat het in de hele wereld een stuk minder zou moeten, en bij voorkeur helemaal niet.”

Is dat niet een beetje hypocriet, als jullie het zelf ook gebruiken? “Natuurlijk zouden we er het liefste mee stoppen. Het is voor ons ook een dilemma. Want is het middel niet erger dan de kwaal? We gebruiken het alleen als het écht niet anders kan. Dat blijkt wel uit de cijfers: we hebben het afgelopen jaar 34 liter RoundUp gebruikt, in de 275.000 hectare natuur en landschap die we beheren. Wij gebruiken het alleen kleinschalig en lokaal, op individuele planten of groepen planten.”

Om welke planten gaat het dan? “Alleen om de reuzenberenklauw, omdat die een gevaar vormt voor de volksgezondheid. Als je met reuzenberenklauw in aanraking komt, krijg je brandblaren op je huid. Daarom halen we de planten weg bij speelplaatsen en langs wandelpaden waar veel mensen komen.”

Zijn er geen andere manieren om ze te verwijderen? “Waar mogelijk doen we het natuurlijk handmatig. Maar soms lukt dat niet, en moeten we acuut ingrijpen. We zijn voortdurend

op zoek naar nieuwe manieren om invasieve exoten te bestrijden. We doen nu bijvoorbeeld een proef om de wortels van de Japanse duizendknoop te laten afsterven door hete stoom. Het lastige is dat niet-chemische manieren heel arbeidsintensief zijn. En niet altijd succesvol.”

Hoe staan jullie tegenover een Europees verbod op het gebruik van glyfosaat? “Daarover zou je ons niet horen klagen. Want dan zou het ook in andere sectoren, waar de gebruikte hoeveelheden echt een bedreiging voor de biodiversiteit zijn, niet meer gebruikt mogen worden. Het zou voor ons wel consequenties hebben. We willen niet dat mensen met brandwonden het bos uitkomen, dus dan zien we ons wellicht genoodzaakt in sommige gebieden de recreatie en toegankelijkheid flink te beperken. Of het kan betekenen dat exoten de inheemse planten verdringen.” □

“We willen niet dat mensen met brandwonden het bos uitkomen”

In Nijmegen wordt gewerkt aan een bredere milieubeweging. Nu worden nog teveel mensen die wel graag meedoen, niet bereikt. En als je niet iedereen meekrijgt, dan kom je er niet.

Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Negin Zendegani**

‘Groen is niet blank’

Nijmegen mocht zichzelf vorig jaar European Green Capital van 2018 noemen. Maar daar deed niet de hele stad aan mee. Toen Qader Shafiq bij de aanloopconferentie om zich heen keek, zag hij ‘verre van een afspiegeling van de stad’. Dat moest en kon anders, vond hij. Shafiq is directeur van Bureau Wijland, waar hij zich inzet voor een duurzame en diverse samenleving. Sleutelwoorden: iedereen betrekken en verbindingen maken. Na de overwegend witte conferentie besloot hij een tweede bijeenkomst te organiseren voor geïnteresseerden in duurzaamheid met verschillende culturele achtergronden. Aan deelnemers geen gebrek, zo verwachtte hij. Het onderwerp speelt immers wel degelijk een rol buiten de kringen die op de gebruikelijke bijeenkomsten verschijnen. “In veel levensbeschouwelijke en religieuze achtergronden is aandacht voor duurzaamheid en natuur”, zegt Shafiq. “Ook speelt in bepaalde herkomstlanden een geopolitieke strijd om grondstoffen, die zorgt voor onderdrukking en schending van landrechten én een afvalprobleem.”

Shafiq wil mensen uit alle hoeken van de samenleving bij de milieubeweging betrekken en ‘mede-eigenaar’ maken. “Het is belangrijk dat mensen meedenken en verantwoordelijkheid voelen. Dan weet je dat niemand meer op een partij stemt die zegt: klimaatverandering is onzin.”

Andere kanalen

Het beperkte bereik van veel milieubewegingen stoort ook Henk Moeniralam, al dertig jaar milieuonderzoeker bij de gemeente

Henk Moeniralam (links) en Amadou Sow

“De kans dat je je vinger opsteekt met een goed idee is niet groot”

Nijmegen. Soms zegt hij op zo’n bijeenkomst ronduit: ‘Groen is niet blank en de natuur is voor iedereen’. “Na jaren onderzoek naar milieubeleving weet ik dat het echt nodig is om het draagvlak voor milieu te verbreden. Er moet een andere wind gaan waaien, van onderop en niet van bovenaf.” Moeniralam sloot zich daarom aan bij het Netwerk Kleurrijk Groen, een initiatief van Bureau Wijland.

Dat veel mensen tot nu toe niet worden bereikt, heeft te maken met de kanalen die

gemeenten en overheden gewend zijn te gebruiken, denkt Shafiq. “Binnen de instituten bewegen zich vaak dezelfde figuren die worden gezien als vertegenwoordigers voor alle thema’s. Maar ook binnen verschillende culturele groepen is er natuurlijk pluriformiteit. Zoals in elke maatschappij heb je mensen die interesse hebben in kunst en cultuur, of juist in sport of natuur. Maar die staan niet allemaal in de Excel-bestanden van de overheid.”

Niet iedereen had aanvankelijk vertrouwen

in het succes van de ontmoetingsconferentie Kleurrijk Groen. Met een organisator van de eerdere Nijmeegse Green Capital-bijeenkomst sloot Shafiq zelfs een weddenschap om een fles wijn: zouden er meer of minder dan zestig mensen komen? De wijn ging naar Shafiq, want zijn conferentie trok honderd man. Dat is vooral te danken aan het ‘fijne neusje’ van Shafiq, zegt Moeniralam. “Hij weet wie hij moet betrekken bij kleur-

rijke initiatieven. Betrouwbare en integere mensen die hun sporen hebben verdiend in de gemeenschap. Dan krijg je een sneeuwbal-effect.”

Kleurrijk koken

Uit de conferentie kwamen allerlei projecten voort. Een daarvan ontstond in de workshop van Abo Rassa (38), die op zijn negende vanuit Afghanistan naar Nederland kwam en lang bij Alliander werkte aan de energietransitie. Zijn workshop over duurzame energie mondde uit in een project over duurzaam koken. Want juist daar moet iets veranderen, zegt Rassa. “Polariserende discussies over meer of minder windmolens of meer of minder Marokkanen helpen niet. We moeten aan de slag met hoe we eten, leven en consumeren.”

In Rassa’s workshop werd gesproken over ‘buitenlands’ eten, en dan niet over snelle en goedkope snacks als Turkse shoarmarollen of Chinees wokken. Rassa: “Op zaterdag eet ik bij mijn moeder heel culinair, voedzaam en duurzaam. Dat hoeft niet ingewikkeld te zijn.” Zo kwamen de deelnemers op het idee voor het YouTube-kanaal Kleurrijk Koken. In filmpjes van negen minuten laten twee Marokkaanse vrouwen bijvoorbeeld zien

hoe ze de vegetarische soep harira maken. Een ander filmpje van Kleurrijk Koken gaat over een Hindoestaanse man die een hoofdgerecht bereidt met zelfverbouwde laukhi. Rassa: “Dat zijn enorme courgettes die hij uit zijn eigen tuin haalde. Veel mensen uit India die dat zien, zullen denken: verdorie, dat wil ik ook!”

Vinger opsteken

Met het YouTube-kanaal wil Rassa vooral de intrinsieke motivatie van mensen aanboren. “Mensen met een migratie-achtergrond worden dagelijks overspoeld met eenzijdige en negatieve associaties over nieuwkomers. Het is misschien moeilijk te begrijpen, maar dan is de kans niet groot dat je je vinger opsteekt met een goed idee.” Dat is jammer, want Rassa is ervan overtuigd dat eigenlijk iedereen een bijdrage wil leveren. “Daar zijn zoveel mooie voorbeelden van! Maar mensen moeten wel de kans krijgen om dat te doen vanuit hun eigen kracht en identiteit.” Met hetzelfde idee startte Bureau Wijland de Leergang Kleurrijk Groen. Veel mensen die al bezig zijn met natuur en milieu missen de toegang tot kennis en netwerken. In de eer-

→ ste pilot vorig jaar leerden cursisten daarom in een serie bijeenkomsten over onderwerpen als plastic en bijen, en kwamen ze in contact met elkaar en met andere organisaties. Nog steeds vergaderen ze iedere zes weken over waar ze mee bezig zijn. Dat zijn vaak hele vernieuwende projecten, die een gemiddelde ambtenaar niet zomaar had kunnen bedenken. Twee Somalische vrouwen maken bijvoorbeeld een film over energiebesparing. “Dat is heel logisch vanuit hun verhalende cultuur”, zegt de hoofd-docente van de opleiding. “En het heeft veel meer impact op energieverbruik dan hopen dat mensen er een foldertje over meepakken vanuit het gemeentehuis.”

Huisbezoeken

Ook Adam Elhaj (42) en Mary Goma (45) namen deel aan de leergang. Met hun project Go Green legden zij al ruim honderd huisbezoeken af bij vluchtelingen om advies over energieverbruik te geven. Elhaj startte daarmee vanuit zijn eigen ervaring. Toen hij zeven jaar geleden midden in de winter vanuit Soedan een flatje in Nijmegen betrok, zette hij – nog totaal onbekend met zoiets als verwarming – de radiatoren én de raampjes open. Nu vertelt hij andere nieuwkomers dat dat niet handig is. Mary Goma helpt hem al jaren. Ze heeft veel ervaring in het maatschappelijk werk en ziet bij cliënten steeds dezelfde problemen terugkomen: schulden, achterstanden en hoge energierekeningen. Bij de huisbezoeken benadrukt ze vooral de voordelen voor de eigen portemonnee, maar ze verwijst soms ook naar een hittegolf, laat plaatjes zien van de plastic soep in zee en zegt: ‘Verandering begint bij jouw gedrag thuis’. Zelf beseft ze de noodzaak daarvan toen ze voor het eerst terugging naar haar dorp in Zuid-Soedan. “Ik liep vroeger door de bossen naar school en plukte overal guave’s en mango’s. Toen ik in 2011 terugkwam, waren alle

Bureau Wijland heeft een academie voor Kleurrijk Leiderschap, een veilig opvangcentrum voor internationale mensenrechtenstrijders en regisseert de begeleiding van statushouders. Daarnaast is er het Netwerk Kleurrijk Groen, dat probeert om verschillende groepen meer bij duurzaamheid te betrekken en met elkaar te verbinden. Vorig jaar organiseerde Wijland de Leergang Kleurrijk Groen, om natuur, duurzaamheid en milieu toegankelijk te maken voor iedereen.

Abo Rassa

Adam Elhaj en Mary Goma

bomen die ik me herinnerde weggeknipt en was de lucht heel heet en droog. Ik zag ineens hoe belangrijk natuur is voor ons.” Elhaj en Goma werken dankzij de leergang inmiddels samen met het Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid (IVN) om ook kinderen te betrekken. Door het geven van voorlichting op scholen bijvoorbeeld, en door opruimacties en andere excursies.

Vitale samenleving

De milieubeweging verbreden is goed voor meer dan alleen het milieu, denkt Shafiq. “Dat mensen niet alleen worden benaderd vanuit sociaal-economisch perspectief, maar ook worden betrokken bij bijvoorbeeld natuurbeheer, is essentieel voor hun integratie en emancipatie.” Daarmee hoopt hij ook de verschillen tussen de sociale geledingen in de samenleving te verminderen. “In Nijmegen verschillen wijken van elkaar in sociaal-economische posities en werkgele-

genheid, in welzijn en gezondheid. Meer mensen betrekken bij de natuur en informeren over duurzaam consumeren bijvoorbeeld, zorgt voor een vitalere samenleving.” Wijland zette naast de Leergang Kleurrijk Groen ook de moestuinvereniging Land van Ooij op. Mensen mogen op hun eigen veldje biologische gewassen verbouwen die zij lekker vinden. Moeniralam plantte er bijvoorbeeld amsoi, een soort Surinaamse andijvie. Moeniralam: “Het gaat hier niet alleen om natuur en duurzaamheid, maar ook om elkaar ontmoeten. We delen wat we verbouwen.” De successen van Bureau Wijland trekken steeds meer belangstelling. Er is een volgende editie van de Leergang Kleurrijk Groen in de maak, dit keer in samenwerking met de gemeente Arnhem. Thuisbasis Nijmegen vroeg Wijland om te helpen met het ophalen van ideeën bij burgers voor de omgevingswet van 2021. Nijmegen is door kennisnetwerk Platform 31 op de vingers getikt over de tweedeling in de stad wat betreft zaken als opleiding, afkomst, inkomen en gezondheid. “Je kunt als gemeente nog zo progressief zijn”, besluit Shafiq. “Maar als je de burgers niet meekrijgt, dan kom je er niet.”

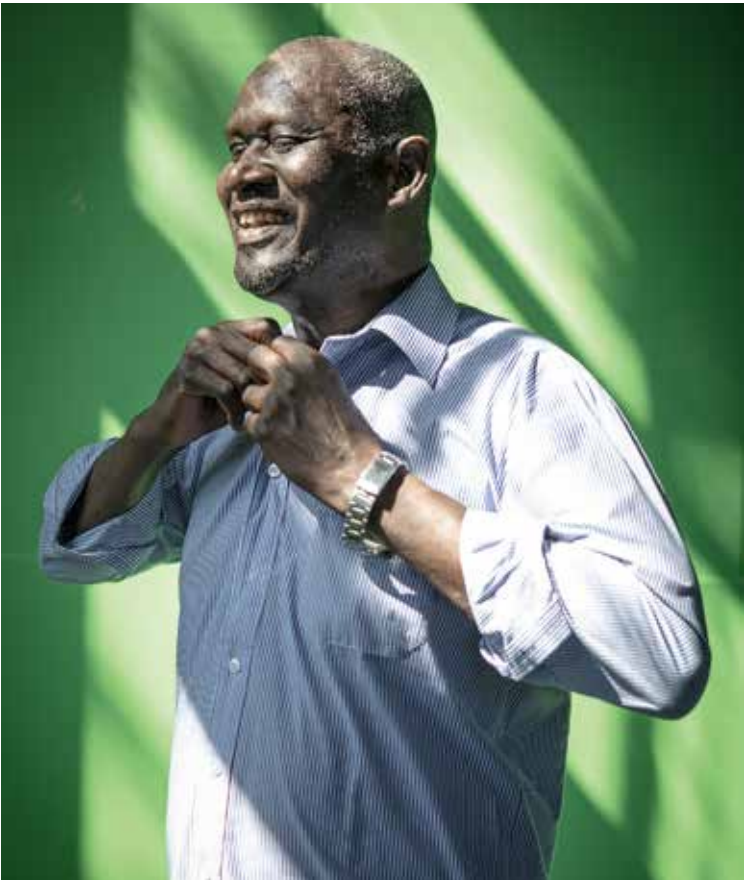
Veel mensen die bezig zijn met natuur en milieu missen de toegang tot kennis en netwerken

Eilandjes

Amadou Sow (61) betreft zoveel mogelijk vluchtelingen bij de moestuinen in Nijmegen. “Als je vanaf een eilandje in Nederland aan duurzaamheid werkt, bereik je weinig.”

“E r is in Nijmegen veel gaande op het gebied van milieu, maar daar worden geen migranten bij betrokken. Je ziet vaak alleen blanken, en die zijn ook nog eens vooral grijs. Ik maak graag de koppeling tussen noord en zuid. Als je vanaf een eilandje in Nederland aan duurzaamheid werkt, bereik je weinig. Ik kom zelf uit Mauritanië en mijn vader was dé tuinman van de gouverneur. Naast mijn studie Rechten ben ik dus opgeleid als boer en tuinman. Omdat ik uit de woestijn kom, weet ik bovendien dat iedere druppel water belangrijk is en je elk boompje moet bewaren voor de schaduw. In de droogte van 1973 zijn er in Mauritanië heel veel bomen doodgegaan. Wij gingen daarom als studenten ‘s zomers honderden dorpen in om steeds vierhonderd bomen te planten. Mensen waren vaak bezig met planten afhakken en onkruid verbranden. Wij vertelden hun dat als ze daar niet mee zouden stoppen, we over twintig jaar een groot probleem zouden hebben. Maar we werden vooral gezien als onbeleeftde jonkies. Wij zaten toen eigenlijk ook op een eilandje. In 1989 kwam ik als vluchteling naar Nederland. Ik werkte als jurist bij verschillende organisaties en ben sinds februari freelance trajectregisseur voor statushouders bij Bureau Wijland. Bij de Leergang Kleurrijk Groen leerde ik vooral hoe ik mijn eigen kennis vergroot en

“Verstoort je de natuur, dan word jij ook gestoord”

verspreid. Als docent vertelde ik over landrechten en Afrikaanse spiritualiteit. Voor de meeste Afrikanen hebben bomen, kruiden en onkruid een geest. Geef je hun rust, dan krijg jij zelf rust. Verstoort je de natuur, dan word jij ook gestoord, want je bent er een klein onderdeel van. Het is voor mij belangrijk om mijn energie kwijt te kunnen door af en toe keihard te werken in de moestuin. Omdat ik het vaak niet zwaar genoeg vind, ondersteun ik anderen waar ik kan. Ik probeer als voorzitter van het vluchtelingenplatform allerlei mensen te motiveren om mee te doen in moestuinen in verschillende wijken en in het Land van

Ooij. Een grote hobbel daarbij is taal, die in de moestuin best technisch kan worden. Veel mensen moeten hun moestuingewoontes van thuis bovendien aanpassen. Anders verdrinken je planten hier. Ik zie wel al een grote verandering. Er zijn nu veel meer jonge mensen betrokken dan vroeger, of ze nou autochtoon of allochtoon zijn. Het is een gemengde groep van twintigers tot zeventigers. Dat is volgens mij hoe het moet.”

Snelle resultaten

Saadia Achfoure (30) stapte tijdens de leergang af van haar fashion-verslaving. Ze bouwt nu liever groene projecten voor meer verbinding in haar eigen wijk.

“In de Nijmeegse wijk Neerbosch-Oost organiseerde ik vorig jaar al bijeenkomsten voor vrouwen van 12 tot 100 jaar, om moeilijke dingen te bespreken. We begonnen heel kleinschalig met tapijtjes maken en porseleinen borden versieren met dot art. Ik kwam op het idee door de documen-

taire Witte Vlucht. Die is opgenomen bij ons in de wijk en gaat over een hele ‘zwarte’ school, zoals ze dat noemen. Sommige ouders steken daarom het kruispunt over om hun kinderen in een andere wijk naar school te brengen. Daar schrok ik van. Ik heb hier altijd fijn geleefd met iedereen en het maakte niet uit hoe je eruit zag. Ik wilde kijken hoe we mensen meer kunnen verbinden. Daarom sprak de diversiteit in de Leergang Kleurrijk Groen me aan. Mijn eigen verbinding met de natuur deed ik vooral op in Marokko. Tijdens mijn vakantie daar leerde ik met dieren om te gaan, bepaalde producten zelf te maken en met blote voeten in de aarde te lopen. Ook vanuit de islam heb ik een goede omgang met natuur altijd belangrijk gevonden. Je kapt niet zomaar een boom om en als je een dier slacht, moet dat wel een goed leven hebben gehad. Tijdens de Leergang verdiepte ik me specifiek in de effecten van fashion. Daar was ik altijd al veel mee bezig geweest en ik had totaal geen oog voor wat we er allemaal mee kapot maken. Ik organiseerde er een bijeenkomst over, maar kwam erachter dat ik andere projecten eigenlijk leuker vond. Dat was een wilgenhut in Neerbosch-Oost, die we met toestemming bouwden op een veldje van de woningbouwvereniging.

We snoeiden eerst wilgentakken uit de moestuin in het Land van Ooij en gingen na schooltijd bouwen met kinderen en iedereen die maar wilde. De volwassenen vonden het volgens mij nog leuker dan de kinderen. Er is een wedstrijd mee gewonnen waardoor we nu misschien een natuurlijke speeltuin om de hut mogen maken. Ik ben inmiddels gestopt met shoppen en mis het niet. Ik wil meer dingen buiten doen, waarmee je snel resultaat ziet. Ik zie bijvoorbeeld individuele moestuintjes voor me waar kinderen van de basisschool en mensen uit het verzorgingstehuis heen kunnen. Dat is onder bewoners al lang gewild en de gemeente staat ervoor open, maar toch is het de afgelopen tien jaar niet gelukt. Dat willen we nu echt gaan aanpakken. Het zou een positieve toevoeging zijn aan onze wijk die nu onterecht bekend staat als ‘slecht’. Er kunnen hier zo veel mooie dingen gebeuren. Laten we het gewoon doen!” □

“Er kunnen hier zo veel mooie dingen gebeuren”

Erica Meijers (53)
Is: predikant en universitair docent diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit
Missie: inspiratie bieden voor een duurzame levenshouding

Spreek je vanaf de kansel vaak over duurzaamheid? “Een protestantse kerkdienst begint met een gebed voor de nood van de wereld. Daarin komen allerlei zorgen aan de orde, bijvoorbeeld over een aanslag of overstroming. Voor mij gaat duurzaamheid over ecologische aspecten, maar ook over sociale. Die horen onlosmakelijk bij elkaar. Hoe kun je voor zonnepanelen zijn, en tegen rechtvaardige inkomsten voor boeren? Duurzaamheid is zo breed, dat het eigenlijk in elke kerkdienst wel aan de orde komt.”

Hoe past dit thema binnen het christelijke geloof? “Het scheppingsverhaal geeft de mens de verantwoordelijkheid om voor de aarde te zorgen, maar belangrijker nog is het Bijbelse visioen van een wereld van recht en vrede. Voor mij is het ondenkbaar christen te zijn zonder je bezig te houden met ecologische vraagstukken. Maar ik ben niet van het geheven vingertje, dat heeft de kerk veel te lang gedaan. Ik hoop natuurlijk wel iets te bereiken. De kerkdienst inspireert om met elkaar een weg te gaan van gerechtigheid. De opdracht tot duurzaamheid is overweldigend; veel mensen weten niet waar ze in hun eentje kunnen beginnen.”

Hoe help je ze op weg? “De maaltijd is het hart van de christelijke traditie. Tijdens het avondmaal, maar ook bij andere maaltijden krijgen grote, abstracte vragen een menselijke maat. Wat eet je, welke koffie drink je, waarmee roeren we? Wie beslist dat? En natuurlijk de vraag: met wie eet je? Zijn buitenstaanders welkom? Daklozen, verslaafden, vluchtelingen? Door dat gesprek en die praktijk vorm te geven, hoop ik een bijdrage te leveren aan vrede en gerechtigheid in de wereld.”

“Ik ben niet van het geheven vingertje, dat heeft de kerk veel te lang gedaan”

Wat doet stank met je gezondheid? Geurhinder is ernstiger dan lang gedacht en bestaande maatregelen sorteren niet het gewenste effect. Een groep omwonenden startte een rechtszaak tegen de staat. Maar strengere normen zijn niet zomaar een oplossing. “De kern van dit probleem is: het kan niet uit.” Tekst **Harry Perrée** Beeld **Shutterstock**

De boer op tegen de stank

Als je bij Gert van Dooren de voordeur uitstapt, vult je neus zich in één ademteug met een scherpe stank. Kippenmest, weet Van Dooren, afkomstig van de 100.000 mestkuikens aan de overkant van de straat. Met bezoek zit hij daarom liever binnen, en voordat het huis gelucht kan worden controleert de familie hoe de wind staat. “In de zomer 's nachts je raam openzetten kan niet, want dan denk je dat je in een stal ligt.” Met zijn vrouw en twee zonen woont Van Dooren sinds tien jaar in een verbouwde boerderij, even buiten Erp. Ze zijn omsingeld door een kippenmesterij, een zeugenhouderij en een rundveebedrijf, maar willen zich niet door stank laten verdrijven. Van Dooren vertelt aan de keukentafel hoe hij zich de afgelopen jaren heeft verdiept in de Wet geurhinder en veehouderij, de werking van luchtwassers en de meeteenheid van geur: ‘odour units’ (OU). “Vroeger was ik proboer, ik was partijvoorzitter van het CDA in Veghel. Daar ben ik helemaal van teruggekomen.” Een oplossing tegen de stank heeft hij nog niet gevonden.

Oud onderzoek

De stof die stank veroorzaakt, heeft geen hoge concentratie te hebben om toch effect op je gezondheid te hebben. Bij lage concentraties doet de stof zelf niks, maar de

geur kan stressgerelateerde gezondheidsklachten, zoals hoofdpijn, vermoeidheid, benauwdheid en misselijkheid veroorzaken. “Als je slaap er bijvoorbeeld door verstoord wordt, heeft dat impact op je fysieke gezondheid”, legt gezondheidkundige Loes Geelen uit. “Hinder is subjectief, maar wel realiteit.” Geelen heeft jarenlang bij de GGD Brabant/Zeeland geurhinder onderzocht en erover geadviseerd. “We kregen bij de GGD steeds meer klachten van omwonenden”, vertelt ze. Voor de GGD was dat aanleiding om onderzoek te doen naar het verband tussen geurbelasting (de uitstoot van veehoude-

rijen) en geurhinder (het aantal mensen dat hinder ondervindt). Want hoeveel mensen hier precies last van hebben, is eigenlijk niet bekend. Toch is er wetgeving die bepaalt hoeveel geurhinder veehouderijen mogen veroorzaken. Waar is die dan op gebaseerd? Op een rapport van achttien jaar geleden, ontdekte Geelen. Onderzoeksbureau PRA publiceerde in 2001 het rapport *Geurhinder-onderzoek stallen intensieve veehouderij*. “Dat ene, oude onderzoek is nog steeds de onderlegger van de Wet geurhinder en veehouderij”, zegt Geelen. “In de wetenschap zeg je: één onderzoek is géén onderzoek.”

Geelen onderzocht daarom samen met de Universiteit Utrecht hetzelfde verband, onder een grotere groep mensen en met de meest actuele onderzoekstechnieken. Het resultaat? “Bij een vergelijkbare geurconcentratie zien wij veel meer hinder optreden dan je zou verwachten op grond van de Wet geurhinder en veehouderij.” Zo gezien heeft de overheid jarenlang veehouderijen meer dieren vergund dan uit het oogpunt van geurhinder gerechtvaardigd was.

Plantaardige lucht

De belangrijkste technische maatregel om geurhinder tegen te gaan, is het installeren van luchtwassers. Een combi-luchtwasser gebruikt een combinatie van technieken, meestal een waterfilter en een pakket met een biologische of chemische substantie. Volgens varkenshouder Frank Hafmans uit Sambeek was het “een verschil van dag en nacht” toen hij in 2012 de biologische variant liet plaatsen. Hij kan goed begrijpen dat luchtwassers nodig zijn; vanaf zijn erf ziet Hafmans de bebouwde kom van Sambeek oprukken. In de achterste stal – honderd meter lang en

dertig meter breed – trekt hij een deur open. Zacht knorrend wijken de varkens uiteen. De verse lucht die van buiten wordt aangevoerd, stroomt door de vloerspleten in de stal. Boven in de nok zoemt een ventilator die de mestlucht afzuigt naar de luchtwasser. Die bevindt zich aan de kopse kant van de stal in een raamloze ruimte van 15 bij 3,5 meter. Over het hele oppervlak is een filterpakket van 90 centimeter dik opgesteld. Aan de andere kant van de gang is eenzelfde luchtwasser geïnstalleerd. Boven het filter vernevelen tientallen sproeiers water dat door het filter sijpelt en er aan de onderkant weer uitloopt. De mestlucht wordt door vier forse ventilatoren van onder door het vochtige filterpakket heen geblazen, waar bacteriën de ammoniak en geur grotendeels neutraliseren. “Ruik je het verschil met beneden?”, vraagt Hafmans als hij boven het filterpakket staat. De scherpe ammoniak-

lucht, het varkensaroma dat aan de onderkant van het filter zo goed te ruiken was, is inderdaad weg. Wat rest is een lastig te definiëren, plantaardige lucht. Hafmans’ burens waren er blij mee. Tijdens een burendag heeft hij ze het filter laten zien en de uitlaat laten ruiken. In drie van zijn stallen draaien ze nu, alleen in de vierde niet, omdat dat nog niet verplicht is. Het heeft hem 150.000 euro gekost.

Tegenvallende prestaties

Toch is over het gebruik van luchtwassers de nodige discussie ontstaan. Doen ze wel wat ze moeten doen? Na aandringen van omwonenden kreeg Wageningen University & Research in 2017 opdracht dit te onderzoeken. De veelgebruikte combi-luchtwasser presteerde veel slechter dan gedacht, bleek uit een steekproef. Het geurrendement was gemiddeld niet de belofte 81 procent, maar ➔

Doen luchtwassers wel wat ze moeten doen?

→ slechts 40 procent. Inmiddels zijn de uitstootcijfers van luchtwassers aangepast, met als gevolg dat veel meer omliggende woningen nu bewezen in de stallenstank liggen. Hoeveel precies, is niet makkelijk te achterhalen. Het ministerie verwijst voor cijfers hierover naar de gemeenten. Maar als we de gemeente Boxmeer (245 veehouderijen) ernaar vragen, laat die weten dat ze hierin geen inzicht heeft. Het tegenvallende rendement van de luchtwassers heeft geen gevolgen voor bedrijven die al een vergunning hebben, liet staatssecretaris Stientje van Veldhoven de Tweede Kamer weten. Wel riep ze de Commissie Biesheuvel in het leven, om te onderzoeken welke maatregelen de geurhinder op zowel de korte als lange termijn kunnen verminderen. In haar adviesrapport van april 2019 pleit de commissie onder meer voor het opstellen en handhaven van emissiegrenswaarden. Dat is nog niet zo eenvoudig, volgens Van Veldhoven, omdat het meten en monitoren van geur nog in de kinderschoenen staat. Ze belooft met betrokkenen over de aanbevelingen in gesprek te gaan. Want het is een ingewikkelde problematiek, realiseert Van Veldhoven zich, met veel tegengestelde belangen.

Geld

De veesector zelf benadrukt dat strengere normen tot een onverwachte dynamiek kunnen leiden. De kosten van een luchtwasser zijn namelijk niet niks. Adviseur omgevingsbeleid Herman Litjens van de ZLTO, de vereniging van boeren en tuinders: “Veel bedrijven hebben drie stallen op een luchtwasser staan en één of twee niet. De geurwinst die ze boeken met het plaatsen van een luchtwasser mogen ze nu nog deels gebruiken om extra dieren te houden. Daarmee kunnen ze de luchtwasser financieren. Maar als normen strenger worden en gemeentes daarom bedrijven niet meer toestaan te groeien, komt er geen geld beschikbaar om maatregelen tegen geuroverlast te financieren.”

Hoeveel stank is toegestaan?

Hoe erg mag het stinken door stallucht? Dat hangt er vanaf waar je woont. Het rijk heeft concentratiegebieden aangewezen, waar veel veehouderijen zitten en waar het erger mag stinken. De ‘rijksnorm’ varieert van 2 odour unit (OU, maat van geuroverlast) in de bebouwde kom van een niet-concentratiegebied, tot 14 OU in het buitengebied in concentratiegebieden. Gemeenten kunnen hier met een eigen geurverordening van afwijken, tot 14 OU binnen de bebouwde kom en 35 OU buiten de bebouwde kom. Milieufederaties en GGD'en zien de stankteugels graag aangetrokken: een veehouderij zou maximaal 2 OU in de bebouwde kom en maximaal 5 OU in het buitengebied mogen veroorzaken.

Ook de gemeenten hebben niet altijd een belang bij strengere normen. Aangewezen woningbouwgebied kan dan binnen de stankcirkel van veehouderijen komen te liggen, waardoor de gemeente woningbouwplannen zal moeten wegstrepen. Of veehouders uitkopen. En dat kost geld. Zo zitten de gemeenten en de varkenshouders in een patstelling. Hoe het rijk dit op gaat lossen, blijkt nog niet uit het rapport van Commissie Biesheuvel.

Lange adem

Gert van Dooren laat het er niet bij zitten. Samen met achttien andere gezinnen uit Brabant en Limburg bereidt hij al maandenlang een zaak tegen de staat voor. “De staat biedt omwonenden van intensieve veehouderij onvoldoende bescherming in hun woongenot”, licht hun advocaat Nout Verbeek toe. “Het Europese Hof heeft aan-

gegeven dat het recht om van je woning en omgeving te genieten een grondrecht is.” De huidige regelgeving is daar volgens Verbeek mee in strijd. Dat geeft eisers recht op schadevergoeding. In de aanloop naar de zaak tegen de staat is Verbeek namens omwonenden procedures gestart tegen veehouders. “Die zeggen: wij houden ons aan de regels die de overheid opstelt. Dan doe ik toch niks fout?” Maar volgens de advocaat heeft de Hoge Raad aangegeven dat je ook met een vergunning in de hand onrechtmatig kunt handelen. In Zutphen bepaalde de rechtbank ‘dat een veehouderij in een concentratiegebied maatregelen moet nemen om de stank onder de 14 OU te krijgen’. Nu luchtwassers veel slechter werken dan gedacht, is er maar één manier voor deze Zutphense veehouder om onder die 14 OU duiken: door minder dieren te houden. Verbeek: “Dan zou hij, zegt hij, de tent wel kunnen sluiten. Daar zie je de kern van dit probleem: het kan niet uit. Veehouders móeten wel zoveel produceren om het hoofd boven water te houden. Maar dat kan alleen over de rug van de omwonenden.” □

Moses Alagbe (62)
Is: predikant en auteur van *The church is boring! If it is not relevant*
Missie: de kerk wakker schudden voor maatschappelijke verantwoordelijkheid

Wat voor soort kerk is het Maranatha Community Transformation Center in Amsterdam-Zuidoost? “We zijn een gemeenschap van ongeveer 120 mensen met allerlei verschillende achtergronden, zoals Surinaams, Nigeriaans, Ghanees, Nederlands en Oegandees. Ons geloof beperkt zich niet tot de zondagse viering. We hebben de hele week activiteiten, zoals naailes voor alleenstaande moeders, zangrepetities en gezamenlijke maaltijden. Ook organiseren we een cursus om tassen te maken van oude kranten en plastic afval. Dat levert hele mooie en sterke tassen op, die je mee kunt nemen naar de markt, in plaats van het milieu te vervuilen met wegwerptasjes. En we geven voorlichting over gezond eten.”

Wat heeft dat met de kerk te maken? “God heeft ons een prachtige wereld geschonken. Daar mogen we van genieten, maar het is ook onze taak om er zorg voor te dragen. En voor elkaar. Deze boodschap is lang uit beeld geweest in het christendom en veel kerken doen nu nog steeds niks. Ik wil iedereen wakker schudden voor deze verantwoordelijkheid. Want als je maatschappelijk niet relevant bent, waarom besta je dan als kerk?”

Je bent ook betrokken bij de campagne tegen Shell in Nigeria. Waarom? “Shell onderdrukt de mensen daar door hun grondstoffen af te pakken en hun samenleving te vervuilen. Als kerk moeten we het voortouw nemen in het protest daartegen. We kunnen dit niet overlaten aan ngo’s als Milieudefensie alleen. Ik kom zelf uit Nigeria, maar ik ben een wereldburger, ik zie deze problemen overal. God verwacht van ons dat we ons tegen onrechtvaardigheid verzetten. Lees de Bijbel er maar op na, die staat er vol mee.”

“Als je maatschappelijk niet relevant bent, waarom besta je dan als kerk?”

Gemeenten en varkenshouders
zitten in een patstelling

De prijzen van landbouwgrond in Europa stijgen razendsnel. Daardoor wordt het elke dag moeilijker om kleinschalige, biologische boerderijen te financieren. De oplossing komt van creatieve boeren, betrokken financiers en welwillende burgers.

Tekst Maarten van der Schaaf Beeld Michael Rhebergen

Blijft er nog land over voor de bioboer?

Terwijl ik afreken bij biowinkel De Aanzet in Amsterdam valt mijn oog op een vierkante, aardekleurige poster die op de vloer ligt. 'Biologische grond moet biologisch blijven', staat er in koeienletters op. Voor een tientje kun je een vierkante meter biologische grond 'vrij kopen'. Het blijkt een campagne om de biodynamische geitenboerderij Hansketien in het Drentse Mantinge te ondersteunen. Niet omdat Hansketien niet goed loopt. Hun geliefde grie, Hollandse fetakaas, wordt al dertig jaar verkocht in vrijwel alle biowinkels in Nederland. Toch was het haast onmogelijk voor eigenaren

Peter Govers en Ina Eleveld om boeren te vinden die Hansketien wilden overnemen. Hoe kan dat?

Grondprijs

"Er waren geïnteresseerden genoeg", vertelt Govers aan de telefoon, "maar niemand kreeg de financiering rond." De grondprijs, 63 duizend euro per hectare, vormde het voornaamste obstakel. "Die prijs staat natuurlijk helemaal niet in verhouding tot de agrarische waarde die het land opbrengt", erkent Govers. Toen er na vijf jaar nog steeds geen opvolger was, zagen Govers en Eleveld geen andere mogelijkheid meer dan hun prachtige biodynamische boerderij te ver-

kopen aan een conventionele, gifspuitende boer.

Liesbeth Brands-Hospers hoorde ervan op de Biobeurs in Zwolle, in 2018, en kwam onmiddellijk in actie. "Het zou echt doodzonde zijn geweest als Hansketien was verdwenen", vertelt de kersverse boerin in een stacaravan op het erf van de geitenboerderij. Terwijl haar vrouw Monique crackers met huisgemaakte geitenkaas en honing smeert, vertelt Brands-Hospers hoe ze Hansketien hebben weten te redden.

"Een paar dagen na de Biobeurs zijn we hier gaan kijken met onze twee zoons", herinnert Brands-Hospers zich. "De kinderen hebben het huis toen nauwelijks van binnen

gezien – ze stonden gelijk in de schuur tussen de geiten." Het gezin, dat dan al langer op zoek is naar een boerderij, besluit de sprong te wagen, samen met voormalig collega en compagnon Martijn Stam. Maar net als eerdere overnamekandidaten stuiten ze op de financiering van de grond, die bijna 900 duizend euro waard is.

Financiering

Dat bedrag kan het drietal niet ophoesten. Ze hebben bovendien te weinig spaargeld om een lening te krijgen van de bank. Met crowdfunding bij vrienden wordt het eigen vermogen in een mum van tijd opgeschroefd, maar de bank blijft het risico te ➔

→ hoog vinden. Groothandel Udea, al decennialang afnemer van de geitenkaas van Hansketien, schiet te hulp. Het bedrijf achter de biologische supermarktketen Ekoplaza financiert pakweg vijf van de bijna twintig hectare; een tijdelijke oplossing, want die schuld moet wel weer worden afgelost. Negen hectare blijft in bezit van de voormalige eigenaren Govers en Eleveld: zij gaan akkoord met een stapsgewijze verkoop van hun boerderij. Voor de financiering van de resterende hectares en het huis leggen de nieuwe eigenaren hun spaargeld in. Daarnaast krijgen ze een lening van het Nationaal Groenfonds, een fonds dat verduurzaming financiert en wordt ondersteund door het Rijk en de provincies. De creativiteit en het doorzettingsvermogen van Brands-Hospers wordt beloond: Hansketien blijft behouden als biodynamisch boerenbedrijf.

Toegang tot land

De uiterst moeizame overname van Hansketien staat niet op zichzelf. In heel Europa worstelen boeren die met pensioen willen met de verkoop van hun boerenbedrijf, terwijl jonge boeren niet aan land kunnen komen vanwege de hoge kosten van landbouwgrond. Uit cijfers van het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS) blijkt dat tussen 1950 en 2016 zes op de zeven landbouwbedrijven in Nederland zijn opgeheven. In heel Europa verdwijnen wekelijks naar schatting duizenden kleinschalige boerderijen en slokken almaar groter wordende industriële landbouwbedrijven het platteland op. Voor biologische en biodynamische boeren is de grondproblematiek extra lastig: zij hebben immers meer duur land nodig dan conventionele boeren die het land intensief gebruiken (met de bekende nadelige gevolgen voor de bodemkwaliteit, biodiversiteit en dierenwelzijn). De Nederlander Sjoerd Wartena houdt zich al bijna vijftig jaar bezig met deze complexe

problematiek. De 80-jarige Wartena – Neerlandicus, voormalig Olympisch roeier en keuterboer in Frankrijk – heeft het tot zijn missie gemaakt om kleinschalige boerenbedrijven te helpen met moderniseren en overstappen op biologische productie. Zo kan ook de boerendorpscultuur behouden blijven. “Kleinschalige, biologische boerenlandbouw voorziet in onze voedselvoorziening, verschaft werk, beschermt de natuur en creëert sociale samenhang”, verklaart Wartena aan de telefoon vanuit Frankrijk het belang van zijn levenswerk. “Groot-schalige boerderijen produceren goedkoper, omdat ze de milieuschade die ze aanrichten niet verwerken in de kostprijs.”

Terre de Liens

Wartena weet waarover hij praat. Sinds 1973 woont hij in Vachères-en-Quint, een boerengehucht in de Franse Drôme. Daar startte hij met vrienden een geitenboerderij, waar hij zelf geitenkaas maakt en verkoopt in plaats van de melk voor een habbekrats te verkopen aan de boerencoöperatie. Later kwam daar het verbouwen en vermarkten van biologische kruiden bij, heel vernieuwend in die tijd.

In de jaren tachtig kreeg Wartena het idee voor Terre de Liens: een organisatie die jonge boeren met een vergelijkbare visie en aanpak op weg helpt. In financieel opzicht, met de aankoop van land en een boerderij, maar ook met kennis over het omschakelen naar biologische landbouw. “Mijn vrouw en ik konden onze boerderij kopen met spaargeld en een erfenis, maar voor de meeste jonge mensen is het onmogelijk om een boerderij te beginnen. Terwijl ze dat wel graag zouden willen.” Terre de Liens ziet in 2003 het levenslicht en blijkt een schot in de roos. Wartena: “We hebben nu vijftienduizend aandeelhouders die samen tachtig miljoen euro hebben geïnvesteerd. We hebben al zo’n 200 kleinschalige boerderijen kunnen aankopen die we verpachten aan biologische boeren. Elk jaar komen er dertig boerderijen bij.” Terre de Liens bezit in totaal zo’n 4.500 hectare land. Op landelijk niveau is dat weliswaar wei-

“Een hectare landbouwgrond kost in Frankrijk 6 duizend euro, in Nederland is dat 70 duizend euro” – Sjoerd Wartena

nig”, erkent Wartena, “maar het laat wel zien dat er een alternatief is voor de leegloop van het platteland en voor de heilloze schaalvergroting in de landbouw. Al die kleine boerenbedrijven produceren mooie biologische producten, creëren sociale meerwaarde en leveren veel banen op.” Het succes van Terre de Liens is niet onopgemerkt gebleven in Frankrijk. “We krijgen veel aandacht in lokale media. Politieke interesse is er ook volop, vooral in kleinere gemeenten die kampen met krimp en de landbouw zien verdwijnen.” Of hij weleens kritiek krijgt? Wartena valt even stil. “Eigenlijk niet. Iedereen vindt het fantastisch wat we doen.”

Pachtbescherming

Buiten Frankrijk heeft Terre de Liens de laatste jaren soortgelijke initiatieven geïnspireerd, zoals Terre en Vue en De Landgenoten in België, ALPA in Roemenië en AMPI in

Tsjechië. En in Nederland? Wartena: “In Nederland is het moeilijker om op deze manier kleinschalige boerenlandbouw te ondersteunen, simpelweg omdat de prijzen van landbouwgrond hier helemaal belachelijk hoog zijn – verreweg de hoogste van Europa.” Dat is het gevolg van extreem intensief landgebruik en de focus op export: Nederland is ondanks het kleine landoppervlak een van de belangrijkste voedselexporteurs ter wereld. Wartena noemt ook de marktwerking en grondspeculatie als oorzaken. “De grondprijzen in Nederland zijn zo ver opgestuwd dat deze totaal niet meer in verhouding staan tot de opbrengst van agrarische producten. De gemiddelde prijs voor een hectare landbouwgrond in Frankrijk is momenteel 6.000 euro, in Nederland is dat 70.000 euro.”

In Frankrijk worden boeren en pachters geholpen door zogenaamde pachtbescherming. Wartena: “De pachtprijs wordt jaar-

lijks vastgesteld door de Franse regering op basis van de gemiddelde opbrengst van dat jaar. Op die manier wordt marktwerking en speculatie tegengegaan. Daar zouden ze in Nederland een voorbeeld aan kunnen nemen.”

Criminele speculatie

De Nederlandse situatie wordt nog eens verergerd doordat het platteland niet alleen wordt opgeslokt door grote, industriële landbouwbedrijven, maar ook door partijen die het land voor andere doeleinden willen gebruiken. Voor de bouw van woonwijken bijvoorbeeld, en de aanleg van zonneweides. Uit recent onderzoek van *Het Financieele Dagblad* blijkt dat grondspeculanten op meer dan vijfhonderd locaties in Nederland pakweg 2.300 hectare bos- en landbouwgrond hebben opgekocht – voornamelijk in krimpregio’s. Speculanten hopen dat deze grond ooit bouwbestemming krijgt waardoor de

Voor de meeste jonge boeren is het onmogelijk om een boerderij te beginnen

→ waarde explosief stijgt. Wartena: “Handige lieden zeggen ze dan, maar ik vind het crimineel.”

Toch bestaat er ook in Nederland een organisatie zoals Terre de Liens. De Stichting Bio-Dynamische Grondbeheer, kortweg Grondbeheer, bestaat zelfs al langer: Grondbeheer werd in 1978 opgericht en heeft veertig jaar later zestien boerderijen en 325 hectare in bezit die het verpacht aan biodynamische boeren. Het grote verschil met Terre de Liens is dat Grondbeheer tot voor kort alleen geld aantrok met schenkingen en legaten. Terre de Liens heeft vanaf het begin ook een investeringsfonds opgezet waarmee financiers hun geld niet kwijt zijn, en zelfs een bescheiden rendement maken. Op die manier weet Terre de Liens veel meer geld aan te trekken dan Grondbeheer.

Pensioenfondsen

Grondbeheer kon dan ook niet bijspringen toen Brands-Hospers zich meldde voor hulp bij de overname van Hansketien. “Dat doet pijn”, erkent Grondbeheer-voorzitter Kees van Biert, “want Hansketien past perfect bij ons.” De afgelopen jaren kreeg Grondbeheer vaker verzoeken waaraan het niet kon vol-

doen, tot frustratie van Van Biert. Na zijn aantreden als voorzitter in 2012 richtte hij een nieuwe stichting op, De Nieuwe Rentmeester, waardoor met een lening van Triodos Bank acht hectare grond kon worden aangekocht voor de Brabantse boerderijen De Kromme Lepel en De Watertuin. De Nieuwe Rentmeester is inmiddels onderdeel geworden van Grondbeheer, die de leningen aflost via de uitgifte van eeuwigdurende obligaties met een rendement van 1,5 procent. Kopers kunnen hun obligaties wel doorverkopen, maar Grondbeheer zal deze nooit terugkopen. Op die manier heeft Grondbeheer momenteel ruim een miljoen euro opgehaald. Wat Van Biert betreft gaat dat nog niet snel genoeg. Daarom introduceert Grondbeheer eind dit jaar samen met Triodos Sustainable Finance Foundation een nieuwe obligatie-

Alternatief voor falend beleid

Terre de Liens – letterlijk vertaald: land van verbindingen – is opgericht in 2003. De organisatie bestaat uit drie onderdelen: een federatie van twintig regionale verenigingen in Frankrijk, een commanditaire vennootschap en een stichting. De commanditaire vennootschap trekt als een soort investeringsmaatschappij geld aan waarmee boerderijen en land worden aangekocht. Dat land wordt tegen een door de regering vastgestelde pachtprijs verpacht aan boeren. Het totaal geïnvesteerde vermogen bedraagt tachtig miljoen, waar elk jaar ongeveer tien miljoen euro bij komt. De stichting ontvangt jaarlijks ruim een miljoen euro aan donaties in de vorm van geld, boerderijen en land. Ondanks het succes van Terre de Liens in Frankrijk is oprichter Wartena niet erg hoopvol. Zijn pessimisme komt onder meer voort uit het Europees landbouwbeleid, waar jaarlijks maar liefst 66 miljard euro naartoe vloeit – pakweg 40 procent van het totale budget van de Europese Unie. “Door de sterke lobby van de grote voedselbedrijven gaat 80 procent van alle landbouwsubsidies naar 20 procent van de boeren. Naar grootschalige boerenbedrijven dus.”

Die grote voedselspelers domineren volgens Wartena het Europees landbouwbeleid. “Zij betogen dat de groeiende wereldbevolking alleen gevoed kan worden met industriële landbouw, maar de mensheid wordt nog altijd grotendeels gevoed door kleinschalige familieboerderijen. De oplossing is niet om deze boeren te verjagen naar de stad en grootschalige boerderijen te ontwikkelen. We moeten hen juist helpen omschakelen naar biologische productie, zodat er weer een sterke rurale structuur ontstaat. De kleinschalige biologische landbouw is geen romantische utopie, maar een serieus antwoord op het falende Europese landbouwbeleid.”

lening. De aankoop van die obligaties wordt gecombineerd met een schenking. Een samenwerking met het Nationaal Groenfonds, de partij die Hansketien wel snel kon helpen, sluit Van Biert ook niet uit. Uiteindelijk hoopt hij dat Grondbeheer de interesse kan wekken van pensioenfondsen. Van Biert: “De generatie die met biologische en biodynamische landbouw is begonnen, gaat de komende jaren met pensioen, net als Peter Govers en Ina Eleveld van Hansketien. Er is veel geld nodig voor de overname en het behoud van al die bedrijven. Het gaat er nu echt op aankomen.” Ondertussen wordt in Drenthe aan een permanente oplossing gewerkt. Udea hielp Hansketien uit de brand, maar die lening moet nog wel worden afgelost. Met de campagne ‘Biologische grond moet biologisch blijven’ in de biowinkels kunnen betrokken burgers grond vrijkopen. Met hun donaties wordt Udea terugbetaald en komt de grond in handen van de Stichting Vrije Gronden Hansketien. Die stichting zal de grond nooit meer doorverkopen, waarmee de grond gevrijwaard blijft van speculatie. Zo kent Hansketien straks een stukje grond dat voorgoed, en tegen een redelijke prijs, zal worden verpacht aan bioboeren. □

“De generatie die met biologische landbouw is begonnen, gaat de komende jaren met pensioen” – Kees van Biert

Sputen tegen die rotschimmel

Met het oprukken van de mediterrane klimaatgrenzen, wordt Nederland steeds meer een wijnland. Inmiddels serveert zelfs driesterrenrestaurant De Librije Achterhoekse wijn. Zelf heb ik van mijn eigen blauwe druiven óók wel eens wijn gemaakt. Dat wil zeggen, ik bleek er in geslaagd om van druivensap en gist met veel blub-, hevel- en vulwerk, een alcoholisch drankje te brouwen dat, vooruit, best te drinken was. Maar als ik ’s avonds zin kreeg in een glaasje wijn, strekte die zin zich toch vooral uit naar mijn favoriete biologische Spaanse winkelwijn. Wijn maken is een ambacht, waar donders veel bij komt kijken. Dus eet ik mijn Boskoopse blauwe toch maar vooral als tafeldruif. En als de hoeveelheden niet meer zo te versnaperen vallen, maak ik er lang houdbaar sap van. Soms wat zuur, maar de donders hete zomer van vorig jaar zorgde voor een krachtig, intens, donkerpaars sap, zoet zonder één extra grammetje toegevoegde suiker.

Toch is druivenvriendelijk weer geen garantie voor een zorgeloos tuindersleven. Zoals bij vrijwel al het groenten en fruit telen, gaat er ook bij het verbouwen van druiven nogal eens wat mis. Ook bij mijn twee planten tegen de zuidelijke schuurmuur. Op gretige merels ben ik voorbereid: middels acrobatisch ladderwerk wordt tijdig de hele muur met netten omspannen. Maar de

‘Zelfs die bio-Bussink is aan het gif’

mazen zijn groot zat voor wespen en hoornaars, die eens de druiven stuk voor stuk leegzogen, de uitgedroogde druivenvelletjes als dank achterlatend voor het aangenaam verpozen. Sinds een paar jaar heeft een nieuwe plaag toegeslagen, die chronisch blijkt: als de eerste druifjes zich laten zien, slaat de schimmelziekte echte meeldauw toe, op blad én de druiven. Doe je niks, dan hou je geen eetbare druif over. Dus ja, beste lezers, ik doe hier een bekentenis: ik spuit tegen die rotschimmel. Je weet wel, met zo’n rugspuit op en dan een spuitstuk en sproeier in de hand. De buurman zette grote ogen op toen hij me voor het eerst zo mijn druiven zag besproeien: ‘Zie je wel dat het niet zonder kan: zelfs die bio-Bussink is aan het gif’, zag ik hem denken. Maar het werkt! Mijn mengsel van zestig procent water en veertig procent melk verdrijft de schimmelziekte. In geen handboek te vinden. Wel op internet, dat rept van een Canadese ontdekking uit de jaren vijftig. In onbruik geraakt vanwege de opmars van de bestrijdingsmiddelenindustrie. Daarom het werkt, weten ze niet, geen instituut dat het onderzoek wil financieren, want aan huismiddeltjes valt geen rooie cent te verdienen. De weeïge geur van gefermenteerde melk die een paar dagen rond de druivenplanten hangt, doet me ergens aan denken: blauwe kaas!

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

Andijviesalade met druiven, blauwe kaas en walnoten

- krop andijvie
- tros druiven
- 125 gram blauwschimmelkaas
- handvol walnoten
- notenolie
- balsamicoazijn
- theelepel Dijon mosterd
- theelepel honing
- peper en zout

Was de andijvie, slinger droog, snijd met een scherp mes in en doe in een kom. Voeg de verbrokkelde blauwe kaas en de druiven toe. Kleine druifjes heel laten, grote doormidden snijden. Verbrokkel de walnoten en strooi die erover. Klop een dressing van de azijn, mosterd, olie, theelepel honing, peper en zout. Schep de dressing vlak voor het opdienen door de salade.

Duitsland is 's werelds grootste producent van bruinkool, de meest vervuilende van alle fossiele brandstoffen. Voor de winning worden complete dorpen opgekocht en afgebroken. In juni waren er – opnieuw – massale protesten. Tekst Ronella Bleijenburg Beeld Hubert Perschke

Bedreigde dorpen

Vlak over de grens, ter hoogte van Limburg, ligt in de deelstaat Noordrijn-Westfalen een groot gebied waar bruinkool in de bodem zit. Voor de winning daarvan moet alles en iedereen wijken. Vele tientallen dorpen zijn al verdwenen, inclusief historische gebouwen, winkels, begraafplaatsen en natuurschoon. Het levert immense kraters in het landschap op. En er worden enorme hoeveelheden grondwater afgevoerd, zodat de mijnen niet vollopen met water. Dat heeft in de wijde omgeving invloed op de grondwaterstand. Iets waar ook Limburg zich zorgen over maakt. Bruinkool is een tussenfase tussen turf en steenkool en wordt gewonnen met dagbouw. De grond wordt van bovenaf afgeschraapt tot waar de bruinkoollaag zit. Vervolgens wordt de bruinkool afgegraven en verstoekt in elektriciteitscentrales. Op dit moment zijn er drie bruinkoolmijnen actief in Noordrijn-Westfalen: Inden, Garzweiler en Hambach. Ze gaan alle drie uitbreiden.

Umsiedlung

Vanuit milieuorganisaties is er veel kritiek op de bruinkoolindustrie en de verwoesting die daarmee gepaard gaat. De grootste mijn in Noordrijn-Westfalen, Garzweiler, beslaat zo'n vijftig vierkante kilometer. Alleen al voor deze mijn moeten twintig dorpen het veld ruimen. Vijftien zijn er inmiddels volledig verdwenen. Nog vijf te gaan, met in totaal zo'n 1.500 inwoners. Het ontmantelen van de dorpen en het hervestigen (Umsiedlung) van de bewoners neemt jaren in beslag. Energiereus RWE, eigenaar van de mijn, koopt in de aanloop naar de sloop stapsgewijs grond en huizen op van de inwoners, →

Het verlaten dorp Pier in 2014.

Manheim in 2018.

→ die dan ook weer stapsgewijs het dorp verlaten. Vaak naar nieuw ontwikkelde dorpen met dezelfde plaatsnaam en de toevoeging ‘Neu’, op enkele kilometers afstand van het oorspronkelijke dorp. Het oorspronkelijke dorp verandert langzaam in een spookdorp met dicht-getimmerde huizen en verlaten straten. De sloop van de laatste vijf dorpen moet vanaf 2023 gefaseerd plaatsvinden, zegt RWE. Het bedrijf verwacht dat ongeveer zestig procent van de bevolking naar de nieuwe dorpen zal verhuizen.

Protest

Actiegroep Alle Dörfer Bleiben laat weten dat de bewoners hun dorpen niet zomaar verlaten. Met petitie en protesten bieden bewoners en actievoerders weerstand tegen de sloop. Afgelopen juni waren er massale protestacties van de Duitse klimaatcoalitie Ende Gelände en Alle Dörfer Bleiben. Ruim vijfduizend actievoerders uit onder andere Nederland, België, Frankrijk, Spanje, Denemarken en Finland demonstreerden mee.

Kolencommissie

Begin dit jaar besloot de Duitse regering op advies van de Kolencommissie

om de bruinkoolindustrie tot 2038 gefaseerd af te bouwen. Mogelijk kan de laatste centrale al in 2035 worden uitgeschakeld, maar dat zou dan pas in 2032 worden beslist. Volgens milieuorganisaties is dat veel te laat. “Onze politieke leiders hebben compleet gefaald op het gebied van klimaatverandering”, zegt Sina Reisch, woordvoerder van Ende Gelände. “Kolenbedrijven en overheden branden onze toekomst weg. Als we de klimaatcrisis willen stoppen, moeten we de uitfasering van kolen in eigen handen nemen door de mijnen te blokkeren.” □

De Friedensstraße in Manheim in 2012 (boven) en 2018 (onder).

Foto: Ruben Neugebauer / Compact

Voor de winning van bruinkool moet alles en iedereen wijken

Onbedoeld groen

Koffie-aromatisch, aarde-tonig, hazelnoot- of houtachtig; het is slechts een greep uit de termen waarmee de smaak van Cubaanse sigaren wordt bezongen. Tabak uit Cuba's Viñales is wereldberoemd en daarmee het tweede exportproduct van het land. Minder bekend is dat de tabaksbladeren duurzaam worden verbouwd.

Op het land van Cuba's kleinschalige tabaksboeren krijgen de nerven van de bladeren een nieuw leven als compost. En om de grond niet uit te putten wordt tabak afgewisseld met andere gewassen zoals aardappel, cassave of bonen. "Alles gaat met de hand, het hele proces", zegt fotograaf Sanne Derks, die voor een onderzoeksproject over klimaatverandering het dagelijkse leven van Cubaanse tabaksboeren vastlegde. "Zelfs het omploegen van het land – gemiddeld zo'n vijf hectare per boer – gaat met de os. Volgens de boeren duwen de machines de grond teveel in." Pesticiden of chemische meststoffen komen er, in tegenstelling tot het sterk vervuilende productieproces van tabak elders in de wereld, op dit eiland niet aan te pas.

Bio-toeristen

De Cubaanse tabaksproductie is gecentraliseerd en pesticiden zijn door de staat verboden. Daarbij, bekenden de boeren aan Derks, vinden de toeristen het maar al te romantisch om bij traditionele bio-tabaksboeren op bezoek te gaan. En die toeristen leveren een broodnodig extra zakcentje op. Antonio Lorenzo Lozano is zo'n traditionele tabaksboer in Viñales. Negentig procent van de tabak die hij samen met zijn zoon verbouwt, moet hij afstaan aan de staat; die neemt de oogst voor een vaste prijs van hem af. Daarmee verdient de 86-jarige Lozano maandelijks omgerekend 140 euro als aan-

vulling op zijn schamele pensioen van zeven euro. Maar het zijn de gifvrije, ecologische mango's en koffiebonen op zijn eigen erf waarmee hij het hoofd boven water houdt, vertelt Lozano. "Een mango wordt door de Cubaanse staat misschien opgekocht voor drie cent, maar een toerist betaalt met plezier drie dollar voor een biologisch mangosapje."

De duurzaamste ter wereld

Gifvrije en energiezuinige boeren zoals Lozano passen bij het beeld van Cuba dat in 2016 werd uitgeroepen tot het meest duurzame land op aarde. In het tweejaarlijkse *Living Planet Report* van het Wereld Natuur Fonds (WWF) bleek Cuba goed te scoren op zowel menselijke ontwikkeling als ecologische voetafdruk. Terwijl de Cubanen dus genieten van een hoge ontwikkeling (volgens de VN Human Development Index), zoals een levensverwachting van 79,9 jaar, gebruiken ze volgens het rapport maar weinig natuurlijke hulpbronnen.

"Het is superknap", zegt Daphne Willems, hoofd van WWF Cuba, "om je voetafdruk binnen de grenzen van de aarde te houden en toch de levensverwachting en educatie hoog en kindersterfte laag te houden. Dat is echt heel bijzonder." De voetafdruk laat de hoeveelheid land zien (mondiale hectares) die jaarlijks nodig is voor consumptie. Per mens zou op basis van een eerlijke verdeling 1,7 hectare beschikbaar zijn. De ecologische voetafdruk van Cuba is maar 1,8 hectare, terwijl het wereldwijde gemiddelde op 2,7 ligt. Vergeleken met Nederlanders, die een afdruk van 6,2 hectare hebben, verbruiken de Cubanen al helemaal weinig.

Noodzaak

En ja, zeggen verschillende onderzoekers nu, die lage ecologische belasting van de

Ooit werd er op grote plantages vooral suikerriet verbouwd, waar veel pesticiden aan te pas kwamen. Nu wordt Cuba genoemd als koploper in de kleinschalige, ecologische landbouw. Is het eiland onbedoeld de broedplaats van een eco-revolutie? Tekst Sarah Haaij Beeld Sanne Derks

Antonio Lorenzo Lozano

De nerven worden uit de tabaksbladeren gehaald en terugverkocht aan de boeren voor de compost.

Medewerkers van de coöperatie Frank Pais in Viñales doen de administratie.

→ Cubanen is deels terug te leiden tot de groene manier waarop kleinschalige boeren landbouw bedrijven. Maar of ze dat doen voor de natuur en het plezier van de toeristen? Nee, aldus wetenschapper Livia Eliasova in een onderzoek dat zij uitvoerde voor de Italiaanse universiteit Luiss. Het komt ook omdat ze niet anders kunnen. ‘Het is uit noodzaak (...) dat Cuba wereldwijd voorop loopt in ecologische landbouw’, schrijft zij. Het eiland kent een tekort aan van alles. Pesticiden, benzine, machines: ze zijn simpelweg niet altijd voorhanden. Neem de tabaksboerencoöperatie van boer Lozano; daarin delen 40 boeren één tractor en een vrachtwagen. Maar de tractor is al jaren stuk. En nu de VS de handelsrestricties met Cuba weer hebben aangescherpt en partner Venezuela in crisis verkeert, zorgen olie- en benzinetekorten ervoor dat ook de vrachtwagen steeds vaker stil blijft staan. Het zijn tekorten als deze, beaamt ook Willems, die ervoor zorgen dat de Cubaanse landbouw – zij schat voor 50 tot 70 procent – relatief ecologisch is.

Suikereiland

Cuba’s politieke vervlechtingen hebben het ritme van de landbouw bepaald. Het is een geschiedenis die haar littekens heeft achtergelaten in de vruchtbare grond. Waar het eiland ooit voorzag in de behoeften van de oorspronkelijke Taino en Ciboney indianen, transformeerden Spaanse en Britse kolonisten Cuba tot een grote plantage voor suiker

en koffie. Terwijl de inheemse bevolking systematisch werd uitgemoord, werkten naar Cuba verscheepte slaven op de velden waar zij het zoet voor de Nieuwe Wereld produceerden. Na de revolutie van 1959 en Castro’s nationalisaties wordt communistisch Cuba de suikerproducent voor de Sovjet-staten. Op hun beurt leveren de socialistische partnerlanden pesticiden, mest en zware machinerie. Net als veel landen verandert Cuba op het einde van de 20e eeuw in een chemie-intensieve, gemechaniseerde mono-landbouwcultuur. Op een zeker moment bestaat de helft van Cuba’s landbouw uit suiker. En is Cuba zelfs de grootste consument van agrarische chemicaliën in heel Latijns-Amerika. Maar als de Sovjet-Unie verbrokkelt en de VS haar handelsembargo versterken, raakt Cuba in een crisis die eufemistisch ‘de speciale periode’ wordt genoemd. Vooral speciaal aan deze periode is dat er een tekort is aan alles.

Groene revolutie

Voedseltekorten, waterschaarste, vergiftigde bronnen en uitgeputte landbouwvelden aangeast door erosie: dat is zoals Humberto Rios Labrada zijn land begin jaren negentig aantreft. Vol idealen is de jonge onderzoeker en volksmuzikant het veld ingetrokken om voor zijn promotieonderzoek de ideale pompoensoort voor massaproductie te bepalen. “Maar wat ik zag veranderde mijn kijk op landbouw compleet.”

Om de crisis te bezweren gaf de staat zestig

procent van het land aan boeren om te bewerken. En veel van die boeren, die zich in coöperaties zouden verenigen, waren al verrassend duurzaam bezig, zag Labrada. “De boeren werden gedwongen om voedsel te produceren met een zeer beperkte input. Er was geen benzine, geen kunstmest, weinig zaden, helemaal niets. Dus gingen ze aan de slag met meerdere gewassen-rotatie in plaats van die monocultuur, met biologische vormen van bemesting en met soorten die weinig chemische input nodig hebben. Toen ik dat zag, dacht ik: hé, volgens mij zijn dit de ware winnaars van onze groene revolutie.”

Inmiddels is Rios Labrada een bekroond wetenschapper en biodiversiteitsonderzoeker. Voor zijn bijdrage aan Cuba’s omslag van chemie-afhankelijke naar duurzame landbouw won hij de ‘groene Nobelprijs’: The Goldman Environmental Prize (2010). In de afgelopen twintig jaar werkte hij, onder meer met Nederlandse steun, aan het opzetten van een netwerk van 50.000 kleinschalige boeren en de verdere diversificatie van hun gewassen. “Als je echt duurzaam wil zijn”, zegt hij, “dan moet je diversifiëren.” In zijn werk richt Labrada zich niet op de exportgerichte tabaks- of suikerboeren, maar op de kleinschalige boeren die eetbare gewassen verbouwen en vee houden voor lokale consumptie. “Daar heeft de werkelijke omslag plaatsgevonden”, zegt hij. Hoe die omslag eruit ziet? “Dat is ongelooflijk mooi”, aldus een enthousiaste Labrada, “je zou het zelf moeten komen bewonderen!” De onderzoeker heeft altijd twee beelden in zijn hoofd, vertelt hij. Het eerste beeld is van toen hij begon en alles kapot was. “Het tweede plaatje is van vandaag: daarop zie je meer natuur, meer eten, meer insecten en gezondere mensen.”

Als voorbeeld beschrijft hij de boer die honderd hectare uitgeputte suikerplantage omtoverde in een akker waarop nu zeker twintig gewassen groeien. Op het land staan fruitbomen die beschutting bieden aan geiten en kippen. Micro-organismen uit het bos, een soort witte schimmel, dienen als natuurlijk bestrijdingsmiddel. En de konijnen worden gevoerd met restjes van de boerderij. “Cubaanse boeren kennen de noodzaak van inventiviteit.”

Gecentraliseerde markt

Deze geschetste idylle betekent niet dat we de groene revolutie van Cuba als voltooid kunnen beschouwen, zeggen de experts. Het land is nog altijd afhankelijk van tonnen voedselimport, zoals tarwe, rijst, mais en kip. Een deel van deze basisproducten krijgen de inwoners van Cuba via bonnen van de staat. “Soms is het heel moeilijk”, zegt Willems (WWF). “Het tekort aan kunstmatige meststoffen noemen wij misschien positief, maar het is hier ook een uitdaging.” Willems is net terug in Nederland na een periode op Cuba, waar de gevolgen van het aangescherpte handelsembargo duidelijk voelbaar waren. “We hebben net gehoord dat de rantsoenen rijst en bonen omlaag gaan. En daar-

Pesticiden, benzine, machines: ze zijn simpelweg niet altijd voorhanden

voor waren er weken geen eieren omdat er geen kippenvoer was – en alle kippen doodgingen. Het is een heel kwetsbaar systeem.” “Het is ook heel politiek”, zegt Labrada. “Voor mij zit het knelpunt bij de gecentraliseerde markt. De overheid vindt het moeilijk om de kleine boeren – verenigd in coöperaties – als echte ondernemers te erkennen. Terwijl daar veel mogelijkheden zitten.” Labrada, die zelf mangobomen op zijn boerderij heeft, spreekt uit ervaring. “Fantastische, biologische mango’s! Maar het is heel moeilijk om een afzetmarkt te vinden.” Hij zou ze wel naar Mexico willen verschepen bijvoorbeeld, maar er is geen goed certificeringssysteem om dat te regelen. “Het is gewoon niet duidelijk. En de boeren weten niet hoe te ondernemen. Terwijl er echt boeren tussen zitten die de kwaliteit en volume hebben voor export.”

Businessmodel

Cuba laat zien dat het mogelijk is om duurzaam te verbouwen en tegelijkertijd te ont-

wikkelen, “maar het is nog niet ideaal”, aldus Labrada. Pas als de boeren zien dat duurzaam produceren niet alleen noodzakelijk maar ook rendabel is, kom je verder, denkt hij. “Het moet ons businessmodel worden. Anders zijn we voor je het weet weer terug bij de pesticiden.” De komende twee jaar zal Labrada zich met een beurs verder in deze samenwerking tussen duurzame boer en markt verdiepen. En voor wie geen zin heeft om zich door wetenschappelijke publicaties te worstelen, is er naast Labrada de onderzoeker en mango-teler gelukkig ook Labrada de volksmuzikant. Die zijn boodschap over duurzame gewassenrotatie en ecologische bestrijdingsmiddelen graag zingend op boerenbijeenkomsten verkondigt. De boeren zijn mijn klanten, benadrukt hij; niet de andere wetenschappers. “Resultaten boek ik dus niet door een paper te schrijven. Door te zingen en op te treden bereik ik veel meer mensen.” □

“Volgens mij zijn dit de ware winnaars van onze groene revolutie”

– Humberto Rios Labrada

Wat is lowtech?

Als auteur van *Lowtech Magazine* wordt mij wel eens de vraag gesteld, wat is dat nu eigenlijk, lowtech? Het is een logische maar ook verbazingwekkend moeilijke vraag.

Het van Dale woordenboek omschrijft lowtech als 'niet gebaseerd op geavanceerde techniek, weinig technische kennis vereisend'. Het antoniem, hightech, wordt gedefinieerd als 'hoogwaardige, hypermoderne techniek'. Beide definities samen impliceren dus dat hightech 'van hogere waarde' is dan lowtech.

Laten we deze definitie even aan de tand voelen met een concreet voorbeeld. Als ik een laptop en een schrijfmachine naast elkaar zet, dan is het voor iedereen duidelijk dat het bijvoeglijk naamwoord hightech bij de laptop hoort. Vervang ik echter de laptop door een ganzenveer, dan wordt de schrijfmachine plots de hightech optie. En als ze alle drie naast elkaar worden gezet, rijst de vraag welke technologie nu als lowtech moet worden bestempeld: de schrijfmachine of de ganzenveer?

Lowtech kan dus alleen maar worden gedefinieerd in relatie tot hightech. Het is, net zoals elk bijvoeglijk naamwoord, een relatief begrip. Maar aangezien er steeds weer nieuwe technologie bijkomt, is het hightech apparaat van vandaag het lowtech apparaat van morgen. Ik heb nog steeds zo'n 'domme' telefoon, en onlangs ben ik er ronduit om uitgelachen. Maar dezelfde telefoon was slechts 15 jaar geleden het toppunt van technologische ontwikkeling. Vandaag is mijn 'lowtech' telefoon een statement. Maar over vijftien jaar is dat wellicht het geval voor de smartphone, omdat er intussen weer iets nieuws is.

Oneindig

Het hightech paradigma waarin we vandaag gevangen zitten, doet de vraag rijzen hoelang de ontwikkeling naar steeds

meer geavanceerde technologie kan en moet blijven doorgaan. Tot in het oneindige? Stoppen we bij de zelfrijdende auto, of moet die ook nog kunnen vliegen? Komt er na het 5G communicatienetwerk ook nog een 6G communicatienetwerk? Of is 5G goed genoeg? Deze vragen worden nooit gesteld. Nieuwe technologie wordt klakkeloos geaccepteerd als beter – in die zin heeft van Dale het bij het rechte eind. Maar 'beter' in welke zin? Nemen we bijvoorbeeld het energie- en grondstoffenverbruik als maatstaf, dan is lowtech altijd 'beter' dan hightech. Niet alleen wint de schrijfmachine dan van de laptop – de ganzenveer wint ook van de schrijfmachine.

Maar een lowtech denkkader stelt ons voor even moeilijke vragen als het hightech paradigma. Want in welke mate zouden we dan afstand moeten nemen van 'hoogwaardige, hypermoderne techniek'? Concreet: de schrijfmachine of de ganzenveer? De fiets of de elektrische fiets? Het 'domme' mobieltje

De hightech van vandaag is de lowtech van morgen

of de vaste telefoon? Als we het lowtech paradigma tot in het oneindige doortrekken, wordt het net zo absurd als het hightech denkkader. Want dan schrijven we met een stok in het zand, gaan we alleen maar te voet, en communiceren we enkel oog in oog.

Kris de Decker is oprichter van *Lowtech Magazine* en geeft ons elk nummer feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving.
www.lowtechmagazine.be.

Clary Rooda (55)

Is: freelance rabbijn, docent, schrijver en spreker

Missie: mensen bewust maken van duurzame principes in het jodendom

Welke rol speelt duurzaamheid in het joodse geloof? "Het jodendom gaat meer over het dagelijks handelen dan over geloven. We hebben allerlei leefregels, zo hoor je je aan de sjabbat en de spijswetten te houden. Ethische principes over duurzaamheid en dierenwelzijn horen daar ook bij, maar zijn ondergesneeuwd geraakt. Ik laat mensen kennismaken met teksten uit de Thora en de Talmud hierover en ga het gesprek met ze aan. Dit zegt de tekst, wat betekent dat voor jouw dagelijks handelen?"

Het onverdoofd slachten van dieren staat regelmatig ter discussie. Hoe verenig je dit met het streven naar meer dierenwelzijn? "Voor mij is dierenwelzijn een essentieel onderdeel van de spijswetten. Ik vind het veel belangrijker dat een dier een goed leven heeft gehad, dan hoe het geslacht is. Daarom kies ik altijd voor biologisch vlees, niet voor koosjer. Mensen zijn soms wel een beetje verbaasd dat ik dat zeg als rabbijn. Maar ik vind het niet meer dan logisch."

Wat hoop je te bereiken? "Uiteindelijk hoop ik natuurlijk op gedragsverandering, maar dat begint altijd met bewustwording. Tijdens Pesach gaat het bijvoorbeeld over de bevrijding van de joden uit de slavernij. Dat is een goed moment om na te denken over de herkomst van wat je eet of drinkt. Koop dan eens fair trade koffie en chocola. Ik zeg altijd: het maakt niet uit wat je doet, begin gewoon ergens, hoe klein ook. Voor mij gaat het niet zozeer over religie, maar over integriteit van handelen. Welke keuzes maak je? Doe je alles wat in je vermogen ligt?"

"Ik kies altijd voor biologisch vlees, niet voor koosjer"

Sporen zoeken in de modder

Er staat geen voorwoord in het boek, geen toelichting of inleiding voor ouders. Dat hoeft ook niet. Dit boek is niet voor hen. Het is voor kinderen. De taal is simpel en direct. Geen woord teveel. ‘Ben je wel eens de vrije natuur gaan verkennen?’ wordt er gevraagd. ‘Nee? Dan is dit nu het moment om de wijde wildernis in te trekken!’ En het moet worden gezegd: als je dit boek in handen hebt, krijg je daar ook zin in. Natuur is plots geen saai, strak wandelpad waar je netjes op moet blijven lopen, maar een bron van avonturen. Je kunt er voedsel vinden, sporen zoeken, dammen bouwen. Het doet me denken aan mijn kindertijd. Want vroeger, ja vroeger, was bomen klimmen heel normaal. Hutten bouwen. Kikkers vangen. Maar loslopende kinderen zijn een zeldzaamheid geworden. Sluipenderwijs zijn ze uit het straatbeeld verdwenen, een beetje zoals dat ook met bijen en insecten is gegaan. Scharrelkinderen verdienen – vind ik – een beschermingsplan, vergelijkbaar met de plannen die voor otters, korenwolven en andere met uitsterven bedreigde soorten zijn ontwikkeld. Met nog meer groene schoolpleinen, speelbossen en struinnatuur. En dit survivalboek hoort daarin thuis. ‘De beste plekken om naar diersporen te zoeken zijn modderpaden, modderige oevers van rivieren en stranden. Sporen zullen duidelijker zijn als de grond vochtig is en vroeg in de ochtend of ’s avonds als de zon laag aan de hemel staat. Wandel langzaam en kijk aandachtig naar de grond.’ Het staat in grote, informele letters. Met plaatjes, overal. ‘In de winter zijn sporen gemakkelijk te zien in verse sneeuw.’ Je ziet een hert. Een eekhoorn. Het verschil tussen de afdruk van een kat en van een hond, tussen een kraai, een merel en een mus. Het spoor van een konijn. ‘Als je een spoor van afdrukken vindt, kijk dan hoever je het kunt volgen. Misschien leiden de sporen je wel naar het hol van het dier.’ Je kunt sterren kijken. Motten vangen. Bessen plukken. Vogels observeren. ‘Als je het spoor van kleine dieren volgt of vogels aan het observeren bent, dan moet je ervoor zorgen dat ze je niet in de gaten krijgen. Anders worden ze zenuwachtig en lopen of vliegen ze weg. Door je te camoufleren val je niet op in het struikgewas.’

Thomas van Slobbe

Het grote natuur survivalboek voor kinderen, Chris Oxlade. Uitgeverij Deltas, 2019. ISBN 9789044752694. 96 pagina’s. Prijs € 15,95.

PUBLICATIES

Creatieve boeren

Regelgeving, klimaatverandering, een uitgeputte bodem, de roep om meer dierenwelzijn, te lage prijzen... Wat doen boeren om zich van de toekomst te verzekeren? Dit boek beschrijft tien boerenfamilies van Schiermonnikoog tot Limburg die de transitie naar een nieuwe landbouw hebben ingezet. Creatieve voorlopers die laten zien hoe het ook kan.

De een met thee, de ander met een traditioneel werkende coöperatie en een derde met een duurzame en diervriendelijke kippen-schuur. Lang leve het mooie platteland.

Nieuw Boeren, Kees Koomans. Uitgeverij Bornmeer, juni 2019. ISBN 9789056155025. Paperback. 272 pagina’s. Prijs: € 22,50.

Duurzaam boodschappen doen

Je hebt het niet gemakkelijk als consument in de supermarkt. De afweging tussen lekker, goedkoop, gezond, milieuvriendelijk, diervriendelijk en een eerlijk loon voor de producent is soms best lastig. SuperWaar helpt je om duurzame keuzes te maken. Alle aspecten van duurzaam eten worden besproken. Mooi vormgegeven, met veel extra weetjes, mooie quotes (‘If I could do it again, bacon would be a plant’ – TheTweetOf-God), tips en recepten. Er is ook een online platform (www.superwaar.nu) en de auteur geeft regelmatig workshops over duurzaam boodschappen doen.

SuperWaar, Alfred Slomp. Uitgeverij Vuurbaak, juni 2019. ISBN: 9789492688019. Paperback. 192 pagina’s. Prijs: € 19,99.

Hoe het kon gebeuren

Alles wat we nu weten over de wetenschap van klimaatverandering wisten we in 1979 ook al: waarom het gebeurt en hoe we het kunnen stoppen. In de tien jaar die volgden hadden we een echte kans om het probleem een halt toe te roepen. Maar dat gebeurde niet. We faalden. Nathaniel Rich doet nauwgezet verslag van de periode waarin op een haar na verdragen werden gesloten die de klimaatcrisis hadden kunnen voorkomen. Het boek is gebaseerd op een lang artikel waaraan een heel nummer van *The New York Times Magazine* gewijd werd.

Het verlies van de aarde, Nathaniel Rich. De Arbeiderspers, juli 2019. ISBN: 9789029540001. Paperback. 224 pagina’s. Prijs: € 22,50. Ook verkrijgbaar als e-book: ISBN: 9789029540018. Prijs: € 13,99.

Zo ziet extinctie eruit

Gelukkig hebben we de foto’s nog. En zijn sperma. Dat is toch het wat cynische gevoel dat je overhoudt aan het einde van *The Last Male on Earth*. De documentaire volgt de laatste levensjaren van Sudan, ‘s werelds laatste mannelijke noordelijke witte neushoorn. Maar eigenlijk laat regisseur Floor van der Meulen ons vooral kijken naar de mensen die hem omringen. En naar de mensheid als geheel. Is dit het beste wat we kunnen doen? Praten in grote vergaderzalen over hoe we het uitsterven van diersoorten kunnen tegenhouden? Bedreigde dieren bewaken tegen stropers met gewapende troepen? Onder het mom van educatie en natuurbehoud toeristen naar een reservaat lokken en ze vragen ambassadeur van een neushoorn te zijn? Zijn de bezoekers met hun selfie-sticks daadwerkelijk betrokken of is het gewoon sensatiezucht?

Volgens de pr- en communicatiedame laten ze zien hoe extinctie eruitziet. “Als we deze enorme dieren niet kunnen redden, dan zijn de andere diersoorten verloren.” Het klinkt allemaal heel betrokken, zeker als ze een traantje wegpinkt als ze gevraagd wordt haar relatie met Sudan te beschrijven. Maar tegen het einde van Sudans leven verschuift haar focus toch naar de twee allerlaatste witte neushoornvrouwtjes, die ook in het reservaat leven.

Eigenlijk roept deze film, gemaakt volgens het principe ‘show, don’t tell’, vooral vragen op. Meestal zien we Sudan eten of lusteloos op de grond liggen. Twee keer per dag mag een klein groepje toeristen hem, tegen betaling, aanraken en fotograferen. Het zou ze aan het denken moeten zetten over bedreigde diersoorten en natuurbehoud. Uit de interviews blijkt dat ze daar nu inderdaad over nadenken. Tegelijk: horen we wel zo dicht bij een wild dier te komen? Wat is er over van zijn natuurlijke gedrag? Wordt Sudan beschermd en verzorgd of zit hij gevangen?

Mooi zijn de kleine, bijna onopvallende momenten waarop mensen zich tot andere dieren verhouden. De streberige wetenschapper die gespecialiseerd is in kunstmatige inseminatie slaat in een onbewaakt moment een vlieg dood met een vliegenmepper. De verzorgers van Sudan villen met veel zorg een dier voor zijn maaltijd. De bekende elektrische vliegenvanger knettert onaangenaam als weer een insect wordt geëlektrocuteerd. Opvallend is ook dat niemand een goed antwoord heeft op de vraag van de regisseur waarom het erg is als Sudan sterft. Zoals gezegd, zijn zaad is er nog. En de twee vrouwtjes. Dus is er hoop dat de mens het allemaal gladstrijkt. Toch?

Wendy Koops

The Last Male On Earth, vanaf 19 september in de bioscopen.

BIOSCOOP

Overleven in een yurt

Ága is een ongelofelijk mooi gefilmd speelfilm die voelt als een documentaire. Het gaat over een Inuit-echtpaar en hun hond. Hun traditionele levensstijl is zo goed als verdwenen, al was het maar omdat de rendieren waarvan ze leefden zich niet meer laten zien en het klimaat verandert. Ze wonen in een yurt op een uitgestorven ijsvlakte. Hun dagen zijn gevuld met overleven. De enige afleidingen zijn een krakend transistorradiootje en de verhalen die ze elkaar vertellen. Om hen heen is er stilte en leegte, binnen liefde en harmonie. Toch is er verborgen drama: een met ruzie vertrokken dochter en een levensbedreigende ziekte. Zeker een aanrader.

Ága, te zien in de bioscopen en tot 28 oktober op picl.nl

DVD/ON DEMAND

Nucleaire doofpot

De kernramp in Tsjernobyl van 1986 had veel ernstiger kunnen zijn, blijkt uit *Chernobyl*. Bekend is dat de Russen de ramp aanvankelijk in de doofpot wilden stoppen, ook al brachten ze daarmee hun burgers in gevaar. Schokkend is hoe ver die leugens gingen, een les voor het heden. Minder bekend is het verhaal van de brandweermannen, mijnwerkers en anderen die hun levens opofferden om een ergere ramp te voorkomen. De vijfdelige HBO-serie kreeg de allerhoogste score op filmsite IMDb ooit en duizenden reacties waarin bewoners van de getroffen regio zich erover verbazen hoe treffend het tijdsbeeld is gevangen. Hoewel het verhaal is gedramatiseerd en ingedikt, zijn historische beelden van de ramp in sommige scènes, of flarden

ervan, bijna één op één gekopieerd. Voor wie de serie niet al op Ziggo zag: op 2 oktober verschijnt de dvd.

Chernobyl, vanaf 2 oktober op dvd en on-demand via Ziggo.

TELEVISIE/ONLINE

Green Make Over

Documentairemaker Gwen Jansen maakte eerder *Green Tales of the City*, een optimistisch inkijkje in de Nederlandse duurzaamheidsbeweging. Nu heeft ze haar eigen twaalfdelige tv-serie: *Green Make Over*. Iedere aflevering reist ze naar een stad en kijkt wat er speelt. Sommige wijken gaan van het gas af, andere kampen met wateroverlast of hittestress. Bijna ieder huishouden heeft last van de stijgende energiekosten. Met haar team geeft Gwen een gezin een *Green Make Over*. Een programma vol

praktische ‘groene’ tips en tricks voor meer woonplezier, comfort én een lagere energierekening.

Green Make Over, drie eerdere afleveringen op greenmake-over.nl. Vanaf 6 oktober wekelijks om 16:25 uur op SBS.

Tampons

Tampons zijn met name populair in West-Europa en de Verenigde Staten. Daar gebruiken vrouwen in hun leven gemiddeld zo’n 10.000 tot 11.000 tampons. Sommigen zijn gemaakt van biokatoen, maar de meesten van viscose (houtpulp) met een synthetisch buitenlaagje. Het tampondraadje is gemaakt van synthetische vezels en katoen. Tamponproducenten gebruikten vroeger chloor voor het bleken, nu niet meer. Tampons worden ook verkocht met plastic inbrenghuls.

Voordelen: Tampons zijn gemakkelijk verkrijgbaar, hygiënisch, eenvoudig in gebruik plus handig om mee te nemen.

Nadelen: Er zijn vrouwen die het inbrengen als vervelend ervaren. In sommige landen ligt er een cultureel taboe op het gebruik van tampons.

Impact: Een vrouw gooit in haar leven gemiddeld ruim zestig kilo tampons weg. En daar komt het verpakkingsmateriaal en de eventuele inbrenghuls nog bij. Soms komt dit in de natuur terecht. Plastic inbrenghulzen zijn gevonden op het strand en in de buik van zeehonden.

In de reguliere katoenteelt worden chemische bestrijdingsmiddelen en/of genetisch gemodificeerde katoen gebruikt. Biotampons bevatten geen plastic en er komen geen chemische bestrijdingsmiddelen aan te pas bij de katoenteelt. De biokatoenteelt vergt ook minder water, maar wel meer land.

Maandverband

12.000 maandverbandjes gebruikt een vrouw gemiddeld in haar leven. Maandverband bestaat meestal uit diverse plastic laagjes, cellulose en soms katoen. Ook bevat het superabsorberende polymeren (SAP), emulgators, geurstoffen, kleurpigment of hydraterende stoffen. Er is maandverband van biokatoen, met een laagje van biobased plastic. En er bestaat wasbaar maandverband van katoen, bamboe of polyester, vaak met een antilek-laag van PUL, fleece of merinowol.

Voordelen: Maandverband is gemakkelijk verkrijgbaar. Het werkt hygiënisch en is eenvoudig in gebruik.

Nadelen: Wasbaar maandverband moet je na gebruik uitwassen en eventueel uitkoken. Bloedvlekken kunnen hardnekkig zijn, waardoor je meer zeepmiddelen en water gebruikt.

Impact: Een vrouw creëert ruim 90 kilo maandverbandafval in haar leven. Soms belandt het als zwerfafval in de natuur en draagt het bij aan de plastic soep. Wegwerpmaandverband zit verpakt in

(bio)plastic en soms een kartonnen doosje. Maandverband van biokatoen met een biobased plastic laagje scoort beter op het klimaat (minder CO₂-uitstoot) maar er is meer land nodig voor de teelt van biokatoen. Wasbaar maandverband kun je telkens opnieuw gebruiken: 5 tot 10 jaar lang. Dit creëert minder afval. Volgens Milieu Centraal is het daarom beter voor het milieu; ook als je het water- en energiegebruik van het wassen meetelt.

Vrouwen menstrueren, daar ontkomen we niet aan. Vanaf de jaren zestig maakten de onhandig grote katoenen lappen plaats voor wegwerpmaandverband en later tampons. Handig in gebruik, maar de afvalberg rees verder. Zijn er minder belastende hulpmiddelen? En hoe prettig zijn die eigenlijk?

Je kunt het gewoon laten stromen, zoals feministe Iris Verstappen deed. Ze liet haar menstratiebloed de vrije loop en goot het bij de planten. Een actie tegen de heersende taboes (wat vies!) over ongesteldheid. *Free bleeding* biedt wellicht perspectieven om minder afval van tampons en maandverband te creëren. Maar hygiënisch is het niet, waarschuwen artsen. En hoe prettig is het om naast collega’s bloedend achter je bureau te zitten? Dit soort afwegingen maak je niet alleen op basis van rekensommetjes, het gaat er uiteindelijk om hoe comfortabel je je voelt *down-under* met je keuze. Vijf manieren onder de loep om het menstratiebloed op te vangen.

5 doekjes voor het bloeden

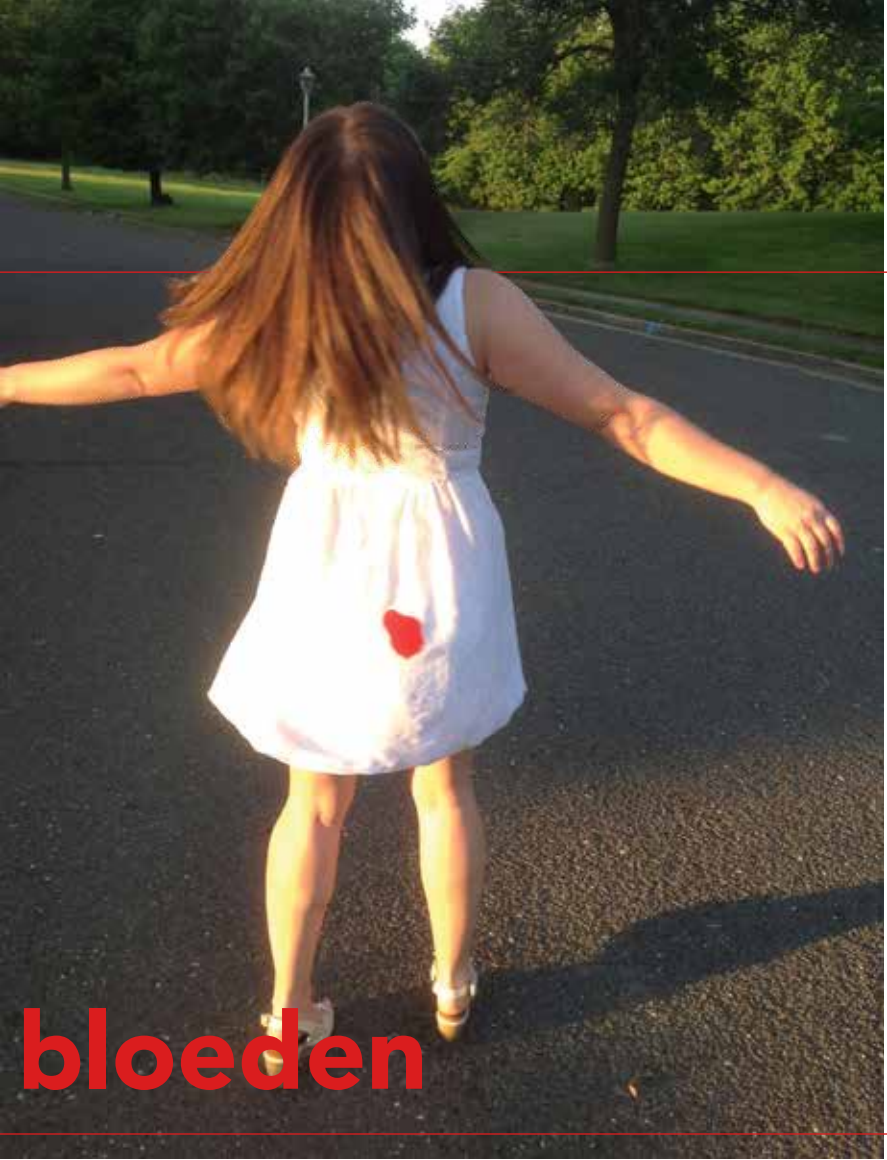

Foto: Chella Quint / Period Positive. Met haar STAINSTM-project bekritiseert ze het beeld dat in reclame van menstruatie wordt geschetst en roept ze vrouwen op zich er niet langer voor te schamen.

Menstruatieslip

Onderbroeken die je menstratiebloed absorberen, jawel, ze bestaan echt. Ze zijn meestal gemaakt van van (bio)katoen, bamboe, nylon, elastaan (spandex), polyamide, lycra of micropolyester. Het kruis bestaat vaak uit bamboe, (bio)katoen, polyester of PUL. Je spoelt ze uit met koud water en draait ze mee met de was.

Voordelen: Afhankelijk van het materiaal, kan een menstruatieslip meer vocht opnemen dan een tampon.

Nadelen: Sommigen vinden het frisser om ‘m eerder te vervangen dan pas wanneer-ie vol zit. Bij hevige menstruatie adviseren ze extra hulpmiddelen. Ook is het soms lastig om ‘m helemaal schoon te krijgen.

Impact: Je creëert nauwelijks afval. Om het slipje schoon te krijgen, gebruik je (warm) water en energie.

Menstratiecup

De menstruatiecup is een flexibel kuipje van buigzaam materiaal, zoals rubber, TPE (Thermo Plastisch Elastomeer) of medische siliconen. Je gebruikt hem als tampon en kunt ‘m tot 12 uur (!) achtereen dragen.

Voordelen: Eenmaal het juiste type gevonden en correct ingebracht, voel je de cup nauwelijks zitten, aldus ervaringsdeskundigen.

Nadelen: Na gebruik dien je het kuipje te steriliseren met kokendheet water. Er zijn hardere en zachtere cups, sommige vrouwen vinden het lastig om de juiste flexibiliteit te vinden. Ook het inbrengen vergt enige oefening.

Impact: Een menstruatiecup gaat zo’n 5 tot 10 jaar mee en creëert weinig afval. Het steriliseren kost energie en water.

Menstruatiesponsje

Een stukje natuurlijke of synthetische spons dat je inbrengt en dat het bloed opvangt.

Voordelen: Je doet ongeveer een half jaar met een spons en wast hem schoon met warm water en zeep.

Nadelen: Omdat er geen touwtje zit aan de spons, kun je problemen krijgen met het verwijderen ervan. Dan dien je een arts te raadplegen.

Impact: Natuurlijke sponsjes bevatten geen chemicaliën en zijn biologisch afbreekbaar. De sponsjes groeien in zee en indien ze verantwoord geoogst worden, groeien ze vanzelf opnieuw aan. Je hebt minder afval, maar gebruikt water en energie voor het uitwassen.

Oproepen en Agenda

Kandidaat gezocht! In het Algemeen Bestuur van Milieudefensie komt een plaats vrij voor een bestuurslid, bij voorkeur met kennis van financiën en/of marketing. Op onze website milieudefensie.nl/over-ons/werken-bij kunt u meer lezen over de inhoud van de functie. Heeft u interesse? Mail of schrijf dan naar: bestuur@milieudefensie.nl of naar Vereniging Milieudefensie, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam, t.a.v. het bestuur. Reacties op de vacature ontvangen wij graag voor **6 oktober 2019**.

Juridische avond In heel Nederland komen groepen en lokale afdelingen van Milieudefensie in actie voor een gezond leefklimaat, of tegen klimaatverandering. Juridische kennis is daarbij vaak onmisbaar. Heeft jouw groep of lokale afdeling behoefte aan juridische ondersteuning? Wil je invloed uitoefenen op de inrichting van je omgeving en de uitvoering van de energietransitie? Juriste Jacqueline Mineur vertelt op welke manieren je het recht kunt gebruiken om invloed uit te oefenen op overheden en bedrijven, en

ook hoe het (soms) anders kan. Concreet leer je bijvoorbeeld hoe je het beste de pers, de gemeente of de provincie kunt benaderen. Meer info: milieudefensie.nl/doe-mee/hoe-versterken-we-de-juridische-ondersteuning **19 september, 18:00 – 22:00** uur. Nieuwe Looiersstraat 31, Amsterdam.

De Rotterdamse Klimaatmars De grootste klimaatmars tot nu toe, in hetzelfde weekend als de Wereldhavendagen. Iedereen doet mee; studenten, scholieren, docenten, ouders, ondernemers en havenwerkers. Kom ook in actie, want de Rotterdamse haven is verantwoordelijk voor bijna een vijfde van de Nederlandse CO₂-uitstoot. Meer info via Facebook. **8 september, 14:00-16:30** u. Rotterdam.

Extra ALV Vanwege de wens van een aanzienlijk aantal leden om tot een moratorium van 5G te komen en doordat de veiling van de frequenties voor 5G gepland staat voor het einde van dit jaar, roepen tien leden op voor een extra ALV. Bij voorkeur op **21 september 2019**, te Utrecht, aanvang 10:30 uur. De agenda

vermeldt o.m.: **5G Weg ermee!** (MOTIE), **Luchtvaart, Klimaatzaak tegen de Staat** (MOTIE), **Groenwaspraktijken bedrijfsleven, Afspraken met externe partijen buiten de ALV om**. Hoe je deze oproep kunt ondersteunen is door dit aan te geven via: milieudefensie.nl/extra-alv.

Saving the climate through court In april spande Milieudefensie samen met een heleboel mede-eisers een klimaat-rechtszaak aan tegen Shell. Overal ter wereld worden overheden en bedrijven aangeklaagd vanwege hun bijdrage aan klimaatverandering. We brengen een aantal toonaangevende advocaten en organisaties uit verschillende landen samen om in de wereld van het klimaatrecht te duiken. Advocaten zullen over hun lopende zaken vertellen en een panel van experts zal dieper ingaan op de ontwikkelingen en mogelijkheden van klimaatrechtszaken. **23 september**, aanvang **20.00** u. Pakhuis de Zwijger, Amsterdam. Meer info: dezwijger.nl/programma/saving-the-climate-through-court. Voertaal: Engels.

Wereldwijde klimaatstaking Een oproep aan alle ouders en kinderen, studenten en werkende mensen, gepensioneerden en grootouders, om deel te nemen aan de eerste algemene klimaatstaking. Staak mee voor een Green New Deal met eerlijk en ambitieus klimaatbeleid om de klimaatcrisis te beteugelen. Meer info via Facebook. **27 september**, Den Haag.

Toekomstzaaien In oktober is iedereen welkom om mee te komen zaaien op een biodynamische boerderij. In een rij loop je over de akker en strooit het wintergraan voor je uit. De weekenden van oktober. Meer info: toekomstzaaien.nl.

Demonstratie UNCOVER SHELL Van 17 t/m 21 oktober organiseert Shell voor de derde keer op het Malieveld in Den Haag het festival ‘Generation Discover’. Een gelikt event over duurzame technologie en schone energie voor kinderen van 8 tot 14 jaar. Maar wacht even.. was Shell niet die fossiele multinational? Meer info: fossielvrijonderwijs.nl. **17 t/m 21 oktober**. Den Haag, Malieveld.

Colofon

Down to Earth
Nummer 54, augustus 2019

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (plaatsvervangend hoofdredacteur), Rinske Bijl (redacteur), Ronella Bleijenburg en Lysanne Zalm

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, Erica Meijers, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Grafisch Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Wijzigen kan bij de Servicelijn: service@milieudefensie.nl of 020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 - 16.30 uur. Opzeggen kan via 020 205 14 21, ma t/m do 08.30 - 21 uur, vr 08.30 - 18 uur, za 10 - 16 uur.)

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Bijlo belt...

... Unilever

“Unilever...”
“Dag, met Vincent Bijlo, kan ik de heer Alan Jope even spreken?”
“Meneer Jope is niet bereikbaar. Waar gaat het over?”
“Over Gembersiroop en Ketjap Manis Gord en Blue Band Goede Start! Witbrood en over Becel pro-activ.”
“Die wilt u bestellen, dan verbind ik u even door met Sales.”
“Neeneenee, ik ga toch niet jullie topman bellen om die troep te bestellen? Ik wilde meneer Jope even iets vragen over een opmerkelijke uitspraak van hem. Hij heeft gezegd dat Unilever niet meer gaat samenwerken met reclamebureaus die onzin verkopen. Bureaus die eraan hebben bijgedragen dat wij geen vertrouwen meer in reclame hebben.”
“Ja, dat was een goed statement.”
“Goed statement? Het is onzin! Jullie, Unilever, jullie zijn het zelf die alle mogelijke moeite doen ons vertrouwen te beschamen. Jullie verkopen onzin en jullie vragen die reclamebureaus die onzin uit te venten. Er zit nauwelijks gember in jullie Gember-siroop. Jullie stoppen twee keer zoveel suiker in de ketjap als er op de verpakking staat, en pas als dat bekend wordt passen jullie dat aan. Jullie Blue Band Goede Start! Witbrood zegt net zo rijk aan vezels te zijn als bruin brood.”
“Ja maar meneer, dat zeggen we toch niet voor niets?”
“Jawel, jullie lulkoek zit boordevol onzin! Zet dat dan op de verpakking, dan klopt het tenminste. Jullie Becel pro-activ claimt goed te zijn voor hart en bloedvaten, jullie bullshit bevat geen shit.”
“Ik vind deze toon zeer onprettig meneer Bijlo.”
“Dat is hij ook, maar daar kun je mij niet de schuld van geven, net zomin als je reclamebureaus in hun schoenen kan schuiven dat ze jullie verpakte gebakken lucht verkopen, die doen dat naar eer en geweten omdat ze een contract met jullie hebben. Jullie zijn het zelf die de consument misleiden.”
“Wij zijn de duurzaamste multinational.”
“Knorr ja, daar had de heer Jope het over, dat dat duurzaam is. Een duurzaamheidskeurmerk wat jullie zelf hebben bedacht.”
“Ja, omdat we dan zeker weten dat het goed is.”
“Luister. Jullie hebben altijd je mond vol van duurzaam. Jullie geloven dat bedrijven niet moeten groeien ten koste van mensen en de planeet aarde. Jullie hebben een duurzaamheidsplan, het Unilever Sustainability Living Plan, ingevoerd in 2010. Een prachtig plan, misschien willen jullie ook echt iets veranderen, maar belazer dan niet keer op keer de consument. Alle voorbeelden die ik net gaf, zijn van na 2010.”
“Oh. Is dat zo?”
“Ja, als u dat wilt doorgeven aan de heer Jope, heel graag. Dag!”

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

FAIR FUTURE GENERATORS

Werken aan een eerlijke toekomst

BOUW SKILLS OP BIJ TOFFE ORGANISATIES

inschrijven kan t/m 20 augustus!

Ben jij tussen de 18 en 30 jaar en wil je skills opdoen bij een maatschappelijke organisatie?

SCHRIJF JE DAN NU IN!

AANMELDEN

Geef je op bij onze jongerencoördinator Martine voor een intake. Als het klikt, nodigen we je uit voor een gesprek en kijken we samen wat bij je past.

martine@fairfuturegenerators.nl
whatsapp 06-2959 3882

KORT MAAR KRACHTIG!

1 maand lang
minimaal 1 dag per week

DIEPGANG EN IMPACT

4-6 maanden lang
1 tot 2 dagen per week meedraaien in een campagne of project

DE KEUZE IS AAN JOU

milieudefensie.nl/fairfuturegenerators

Beeld Dagblad van het Noorden / Matthijs Sorgdrager

Minder

In de vroege ochtend van 22 mei 2019 schrok Groningen wakker door een aardbeving van 3.4 op de schaal van Richter. Boze boeren trokken diezelfde dag nog naar het epicentrum in Middelstum om te eisen dat de gaswinning in de provincie verder omlaag gaat.

Wil je ook een leefbare
aarde voor iedereen?

Doe een Toegift.

Iedereen maakt zich in zijn leven wel ergens sterk voor. Gewoon omdat we dat belangrijk vinden. Maar wat als je er zelf niet meer bent? Met een toegift kun je nog één keer opkomen voor de dingen die jij belangrijk vindt. Geef een schone, gezonde en eerlijke wereld door aan de mensen om wie je geeft.

► Meer weten over nalaten aan Milieudefensie?

Vraag de brochure aan en ga in gesprek met Esther Martens. Bel 020 5507 424 of mail: esther.martens@milieudefensie.nl

milieudefensie.nl/toegift

Waarom wij nalaten aan Milieudefensie

Voor ons is het altijd belangrijk geweest wat er in de wereld gebeurt. Hoe kan het beter? En wat kunnen wij er aan bijdragen?

Sinds de jaren 80 zijn we lid van Milieudefensie. Al voordat we kinderen kregen, hebben we Milieudefensie opgenomen in ons testament. Onze kinderen vinden het prima dat dat zo gebleven is. Het verhaal over eerlijk omschakelen spreekt ons erg aan. Het is nog een hele uitdaging om ervoor te zorgen dat duurzaamheid betaalbaar is voor iedereen.

Milieudefensie laat echt zien dat het anders kan.

Veel mensen voelen zich machteloos; wat kan ik doen in mijn eentje? We vinden het belangrijk dat Milieudefensie voldoende middelen heeft. Dat moet wel van mensen komen. In een vereniging doet ieder wat ie kan. De een geeft tijd, de ander geld.

Klimaatverandering moet je in samenhang bekijken. Door na te laten aan Milieudefensie vergroten we de kans dat iedereen een goed leven op deze aarde heeft.

Marc en Arnie zijn al sinds de jaren 80 lid
en steunen ons met een Toegift

